

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

**Sjećanja na napad na Dubrovnik
1991-1992. godine**

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

Sjećanja na napad
na Dubrovnik
1991-1992. godine

Podgorica, januar 2023.

**Što sam ja došao tu?!
Sjećanja na napad na Dubrovnik
1991-1992. godine**

Izdavač

**Akcija za ljudska prava
Human Rights Action (HRA)**

Bulevar Svetog Petra Cetinjskog 130/VII

81 000 Podgorica, Crna Gora

Tel: 020/232 348, 232 358; Fax: 020/232 122

hra@t-com.me

www.hraction.org

Za izdavača

Tea Gorjanc Prelević

Uredili

Petar Pejaković

Tea Gorjanc Prelević

Lektura

Nađa Durković

Prelom i dizajn

Artbuk d. o. o.

Fotografija na naslovnoj strani

Pogled na Dubrovnik sa tvrđave Srđ, Wirestock

**Finansira
Evropska Unija**

Publikacija je pripremljena u okviru projekta „Svjedočenja o napadu i opsadi Dubrovnika 1991-1992” koji je dio projekta „REKOM mreža pomirenja” koji finansijski podržava Evropska unija. Sadržaj projekta isključiva je odgovornost Akcije za ljudska prava i NVU Prazan prostor i ne odražava nužno stavove EU.

SADRŽAJ

Uvod - Tea Gorjanc Prelević	7
Uvod - Petar Pejaković	14
RATNA SJEĆANJA DUBROVNIK.....	17
Veseljko Koprivica, Podgorica.....	18
Mišo Drašković, Nikšić	25
Aco Pejović, Mojkovac	29
Borko Blažević, Mojkovac	33
Zoran Kapisoda, Cetinje.....	35
Radomir Goranović, Nikšić	41
Predrag Nikolić, Podgorica.....	50

Marjan Šantić, Kotor	57
Rade Kosović, Nikšić.....	65
Budo Minić	71
Čedo Vračar, Nikšić.....	77
PAVO URBAN, RATNI DNEVNIK	81
Luko Brailo.....	89
Goran Žuvela	93
Zlatko Blagoje.....	97

UVOD

Uvod - Tea Gorjanc Prelević

*Gledam neodređeno prema pučini
tamo gdje lagano iščezava budućnost.*

Milan Milišić, Dubrovnik, 1991.

Autor ovih stihova, Milan Milišić, bio je pjesnik, pisac, prevodilac, dramaturg, član Udruženja književnika Srbije i Društva književnika Hrvatske i jedna od prvih civilnih žrtava napada iz Crne Gore na Hrvatsku i grad Dubrovnik. Poginuo je od udara granate 5. oktobra 1991. godine, u svojoj kući u Starom gradu Dubrovniku, u Župskoj ulici broj 5.

Ispostavilo se da je vojna operacija, komandovana iz Beograda i Titograda, koja je navodno bila neophodna za odbranu od „trideset hiljada ustaša koji kreću na Crnu Goru“¹, među prvima eliminisala jednog nenaoružanog pjesnika, i to daleko od Crne Gore. Da apsurd bude veći, Milišić je bio porijeklom Srbin i studirao je u Beogradu.

Bilo je to samo prvo od mnoštva besmislenih ubistava² i drugih pogibija za vrijeme sumanutog vojnog pohoda na Dubrovnik, koji su 1. oktobra 1991. godine započele jedinice Jugoslovenske narodne armije (JNA), crnogorske policije i teritorijalne odbrane.

1 Svedočenje Nikole Samardžića, ministra spoljnih poslova Socijalističke Republike Crne Gore, pred Haškim tribunalom 2002. godine, Dubrovnik: „Rat za mir“, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Biblioteka Svedočanstva br. 24, Beograd, 2006, str. 859.

2 Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (Haški tribunal) je utvrdio da su u Starom gradu Dubrovniku dana 6.12.1991. granatiranjem od strane JNA usmrćena dvojica civila, Pavo Urban i Tonči Skočko, i da se, u pravnom smislu, radilo o ubistvima, za koja je odgovoran admiral Miodrag Jokić. Presude Tužilac protiv Miodraga Jokića od 18.3.2004. i od 30.08.2005. Za ubistvo Milana Milišića i mnogih drugih do danas niko nije odgovarao.

Hrvatska je tri mjeseca ranije proglasila nezavisnost, 25. juna 1991, istog dana kad i druga bivša jugoslovenska republika, Slovenija, a šest mjeseci pošto je to već učinila i treća, Makedonija. Jasno je bilo da je to bio kraj Jugoslavije kao federalne zajednice šest republika, i da je bilo neophodno naći razumna rešenja za budućnost. Međutim, proglašenju nezavisnosti Hrvatske protivili su se predstavnici srpske manjine u Hrvatskoj, koji su bojkotovali referendum o nezavisnosti, preduzeli blokadu puteva i proglasili Srpsku autonomnu oblast (SAO) Kninsku Krajinu. JNA, kojom su suštinski nelegalno komandovale samo Srbija i Crna Gora, u avgustu 1991. godine staje na stranu pobunjenih Srba u Hrvatskoj i zajedno s njima učestvuje u napadima na hrvatske gradove i sela.

U avgustu je JNA napala Vukovar, hrvatski grad u istočnoj Slavoniji. Naknadno otvaranje još jednog, dubrovačko-hercegovačkog fronta, trebalo je da onespobori odbranu Hrvatske, preuzme kontrolu nad njenom teritorijom i ostvari politički cilj rukovodstava Srbije i savezničke Crne Gore da „svi Srbi žive u istoj državi“.

Napad na Dubrovnik je pokrenut sa područja tadašnjih republika Crne Gore i Bosne i Hercegovine, na hrvatska područja, konkretno, Prevlake, Konavala i cijelog dubrovačkog zaleđa, a potom i samog grada Dubrovnika, uključujući Stari grad. Znatno nadmoćnije snage JNA relativno brzo su potisnule hrvatsku odbranu do samog Dubrovnika, u kome se već nalazilo oko 70.000 ljudi, sa pristiglim izbjeglicama.

Osvajačka ofanziva je trajala devet mjeseci. JNA je iskoristila avijaciju, mornaricu i kopnenu vojsku da Dubrovnik 240 dana drži u pomorskoj i vazdušnoj blokadi, 138 dana bez struje i vode.³ Za to vrijeme poginulo je 116 civila, 194 hrvatskih boraca i 165 pripadnika JNA iz Crne

³ Dubrovnik: Rat za mir, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006, str. 549.

Gore. U nečovječnim uslovima, u logorima koje je JNA držala u Morinju i Bileći, bile su zatvorene 443 osobe.⁴ Prognano je preko 33 hiljade ljudi ili dvije trećine stanovnika dubrovačkog područja.⁵ Uništeno je preko dvije hiljade stambenih objekata, oštećena su i sistematski opljačkana nebrojena privatna i javna dobra.

Epilog nije bio ni vojni uspjeh JNA, kako je već poznato. Na osnovu Vensovog mirovnog plana, JNA je posljednje jedinice do jula 1992. godine povukla sa dubrovačkog područja ka Bosni i Hercegovini, u kojoj se tek zahuhtavao rat. Srbija i Crna Gora su izbile na zao glas, cijeli svijet se zgrozio nad granatiranjem Dubrovnika koji je kao svetska kulturna baština bio pod posebnom zaštitom Ujedinjenih nacija (UNESCO). Sve to ipak nije mnogo brinulo srpsko-crnogorsku propagandnu mašineriju, koja je „obavještavala“ da Dubrovčani sami „pale gume“ i obmanjuju svijet da se grad granatira.

Međunarodni krivični sud za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije se nažalost ograničeno bavio odgovornošću za ratne zločine izvršene za vrijeme ove vojne kampanje. Optužnice su sužene isključivo na dan najjačeg granatiranja i to samo Starog grada Dubrovnika 6. decembra 1991. godine. Osuđena su dva komandanta JNA na višegodišnje kazne zatvora. Admiral Miodrag Jokić je priznao krivicu, a general-pukovnik Pavle Strugar nije. Crna Gora je procesuirala samo zločine izvršene na njenoj teritoriji, u logoru JNA u Morinju. U Hrvatskoj je optuženo deset oficira JNA iz Srbije i Crne Gore za zločine na širem području Dubrovnika, međutim suđenje nije sprovedeno. Ni Srbija ni Crna Gora nisu dužne da izruče svoje okrivljene državljane, a Hrvatska im te predmete nije ustupila.

4 Monografija dubrovačkih logoraša, Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora, Dubrovnik, 2011.

5 Annex XI. A The Battle of Dubrovnik and the Law of Armed Conflict, United Nations – Security Council, S/1994/674/Add.2, (Vol. V), 1994, para. Situation of the city area, dostupno na: <https://phdn.org/archives/www.ess.uwe.ac.uk/comexpert/ANX/XI-A.htm#VI.B>

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Iako su ratna dejstva na dubrovačkom području obustavljena u julu 1992. godine, na osnovu Vensovog mirovnog sporazuma, rat u Hrvatskoj je nastavljen do maja 1995, kada je konačno okončan Erdutskim sporazumom između hrvatskih vlasti i predstavnika srpske manjine.

Odluku o oružanom napadu na Dubrovnik donijelo je krnje, nelegitimno predsjedništvo SFRJ, koje su činili predstavnici SR Srbije i SR Crne Gore, dok su ga članovi iz ostalih republika napustili ili bojkotovali. Tri od šest bivših republika SFRJ je već proglasilo nezavisnost. Crnu Goru je u Predsjedništvu SFRJ zastupao dr Branko Kostić, dok su tri člana predsjedništva iz Srbije zastupala politiku koju je promovisao njen predsjednik Slobodan Milošević. I njega je Haški tribunal optužio za ratne zločine na dubrovačkom ratištu, pored ostalih, ali presudu nije doživio.

U toj ratnoj operaciji, koja je predstavljena kao odbrana Crne Gore i Jugoslavije, kao „rat za mir“, učestvovalo je više hiljada (procjenjuje se od 7.000-30.000) mobilisanih građana iz Crne Gore. Mobilisani su u sastav JNA i dobrovoljačkih jedinica, pod komandom JNA, u okviru Teritorijalne odbrane CG i u okviru oružanih formacija Specijalne republičke policije Vlade SRCG. S odlukom nelegitimnog predsjedništva SFRJ o upotrebi JNA u ratnim dejstvima na dubrovačkom ratištu saglasilo se rukovodstvo Crne Gore na čelu sa predsjednikom Predsjedništva mr Momrom Bulatovićem i predsjednikom Vlade Milom Đukanovićem. Kasnije će Bulatović reći da ga je ministar odbrane general Kadrijević obmanuo da Hrvati spremaju napad na Crnu Goru, a Đukanović će u svojstvu predsjednika Republike Crne Gore, 2000. godine izraziti žaljenje „svim građanima Republike Hrvatske, posebno Dubrovnika i Dubrovačko-neretvanske županije, za svu bol, sva stradanja i sve materijalne gubitke koje im je nanio bilo koji predstavnik Crne Gore u

sastavu JNA u tim tragičnim događajima”. Slično izvinjenje je izustio i Svetozar Marović, predsjednik državne zajednice Srbije i Crne Gore, i autor propagandne poruke „rat za mir“.

Knjiga pred vama predstavlja jedan pokušaj spasavanja budućnosti od ponavljanja tragičnih grešaka kakva je bila napad na Dubrovnik 1991. godine. Ovo je antiratna knjiga učesnika rata. U njoj su zabilježena sjećanja ljudi koje je povezala ista trauma, rat koji nisu željeli i koji ne mogu da zaborave. Oni su bili novinari, ljekari, pravnici, stolari, vinogradari, fotografi, maturanti i vojna lica, čiji je normalan životni tok okrenut naglavačke. Svi o ratu pišu kao najgorem mogućem ljudskom iskustvu.

U knjizi su sjećanja jedanaest učesnika rata iz Crne Gore, Veseljka Koprivice, Marjana Šantića, Zorana Kapisode, Predraga Nikolića, Radomira Goranovića, Aca Pejovića, Borka Blaževića, Rada Kosovića, Buda Minića, Čeda Vračara i Miša Draškovića, i četvorice iz Dubrovnika i Konavala, Luka Braila, Zlatka Bagoje, Gorana Žuvele i Pava Urbana. Urban jedini nije živ. Ubijen je u Dubrovniku 6. 12. 1991. godine, jednom od stotina granata koje su toga dana pale na Stari grad. S dopuštenjem njegove majke, gospođe Mirjane Urban, objavili smo izvode iz njegovog ratnog dnevnika, koje smo pridružili sjećanjima preživjelih.

Niko od sagovornika iz Crne Gore ne bi ponovio to iskustvo da se ponovo nađe u istoj situaciji. Na ratište su krenuli zato što nisu imali izbora, jer su odvedeni sa vojnog roka ili su bili zaposleni u vojsci ili su podlegli propagandi, da se u Dubrovniku brani Jugoslavija, da se brani Crna Gora od Hrvata, koji prave ogrlice od očiju srpske djece i sl. Iskustvo

svih potvrđuje navode o tome da su hrvatske oružane snage bile daleko slabiji protivnik, u pogledu i brojčane snage i naoružanja, koji niti je namjeravao niti je bio sposoban za napad na Crnu Goru. Urban u svom ratnom dnevniku opisuje sastav svoje jedinice: *Ima nas 12, od toga su dvojica nenaoružani, trojica nas je rezervista, a ostalo su seljani.*

U moru mučnih sjećanja na umiranje, pljačku i druga ponašanja nedostojna herojske vojske, pojave ljudskosti djeluju kao najviši oblik umjetnosti. *U velikoj tami i najmanje svjetlo sija daleko, kao neka zvijezda,* kaže Zlatko Bagoje, opisujući koliko je logorašima u Morinju značila pažnja stražara Mladena Proročića, koji je prenosio poruke njihovim porodicama, nabavljao im cigarete i u čijem prisustvu su se osjećali relativno slobodnim. Goran Žuvela pamti 38 granata koje su pale na Stari grad, a da nisu osposobljene da eksplodiraju, što je, kaže, doprinijelo da Dubrovnik toga 6. decembra sasvim ne izgori. Vjeruje da je to neko od vojnika JNA namjerno napravio i da mu za to treba dići spomenik.

Sjećanja na spavanje u mrtvačkom sanduku, koji je topliji od hladne zemlje, na čuvara akvarijuma, ratnog skloništa, koji odlučno brani fotografisanje blicem da se ribe ne uznemire, ili na ratnika iz Crne Gore, koji je u napuštenom vinogradu u dubrovačkom zaleđu obrezao 3000 čokota loze, djeluju kao scene nadrealnih filmova.

Najzaslužniji za ovu knjigu je Petar Pejaković, reditelj, profesor pozorišne režije na Fakultetu dramskih umjetnosti na Cetinju i osnivač dramskog studija „Prazan prostor“. On je pokrenuo razgovore sa učesnicima ratnog pohoda na Dubrovnik iz Crne Gore, na osnovu kojih želi da napravi pozorišnu predstavu, kako je objasnio u svom tekstu.

Akcija za ljudska prava je rado podržala Pejakovićevu inicijativu. Zajedno smo 2022. godine obilježili dan najjačeg granatiranja Starog grada Dubrovnika, 6. decembar, javnim skupom u Podgorici, pod nazivom *Dijalogom do suočavanja s prošlašću*, sa učesnicima rata obje zaraćene strane. Okupili smo neke od brojnih ljudi sa kojima je Petar razgovarao u Crnoj Gori, kao i prijatelje iz Dubrovnika. Posebnu zahvalnost dugujemo Zlatku Bagoju, Luku Brailu i Goranu Žuveli, koji su iz Hrvatske došli na naš skup u Crnoj Gori. Zahvalni smo na učešću i Veseljku Koprivici, autoru istorijske knjige *Sve je bilo meta*, u kojoj je objavio njegov dnevnik o ratovanju na Dubrovnik, a posebno hvala i Marjanu Šantiću, iz Kotora, koji je tada prvi put javno progovorio o svom ratničkom iskustvu. Njihove zajedničke antiratne poruke ostavile su jak utisak na publiku, koja je uzvratila potresnim komentarima. Skup je izazvao i posebnu pažnju mladih, koji o napadu na Dubrovnik prethodno nisu znali gotovo ništa. Još uvijek dobijamo izraze ganutosti ljudi tim događajem, koji se završio u atmosferi nade da slične greške ubuduće neće biti dozvoljene. Snimak ovog događaja je dostupan na internetu, kao i transkript izlaganja učesnika i diskusije.

Zahvaljujemo na povjerenju projektu *REKOM Mreža pomirenja* i Evropskoj Uniji koji su omogućili održavanje skupa u Podgorici i objavljivanje ove knjige.

Knjigom odajemo počast svima koji su stradali u napadu na Dubrovnik, sa željom da to budu i poslednje žrtve ratovanja na ovom području.

Uvod - Petar Pejaković

Prije desetak godina, osvjestio sam potrebu da u pozorištu napravim predstavu na temu događaja na dubrovačkom ratištu 1991-1992. godine. Htio sam da to bude vid dokumentarne ili poludokumentarne predstave, koja bi, bazirana na realnim svjedočenjima neposrednih učesnika tih dešavanja, trebalo da traga za istinom i pomirenjem. Dvadesete godine nakon rata, nakupilo se previše ćutanja, laži i novog zla. I sve to je nastavilo da narasta. Vrijeme, samo po sebi, nije liječilo ništa, naprotiv, donosilo je teža oboljenja. Osjećaj poraženosti postajao je sve potpuniji. Pored užasa koji donosi svaki rat, ovaj dubrovački je bio posebno zastidan, nepravedan i besmislen. Nakon rata, rane nisu zalječene, već su se zagnojile i produbile.

Trideset godina kasnije počeli smo da radimo pozorišnu predstavu o ratu u Dubrovniku. Zapisi razgovora sa učesnicima tih ratnih dešavanja dio su scenarija buduće predstave. U prethodnim desetljećima ti glasovi su u Crnoj Gori bili usamljeni. To je bilo i predivno i strašno. Sad je to mali hor. Radni naslov predstave je Smrt u Dubrovniku. Predstava pripada onome sto nazivamo kulturom sjećanja. Nasuprot rasprostranjenoj (ne) kulturi zaborava. U ovoj predstavi to je sjećanje na smrt. Na ono što, samo po sebi, izmiče sjećanju. Dubrovnik je rjetko i stvarno mjesto čiste ljepote. Smrt u Dubrovniku treba da bude predstava, odnosno, estetski čin, o ubijanju ljepote.

Zapisi ovih svjedočanstava su izvorni i sirovo neposredni. Bilo je veoma teško slušati ih i nositi se sa njima. Volim da mislim za sebe da imam jak želudac, da mogu da čujem i progutam svašta. Dešavalo mi se da ne mogu da spavam danima od onih stvari koje sam čuo u ovim ispovjestima. Onda se upitaš, kako je bilo onima koji su bili tamo, koji to nisu samo slušali, već živjeli.

Nemam ambiciju, niti je to moje polje, niti svih nas koji se bavimo umjetnošću i pedagoškom, da procesuiram stvari koje su, jasno nam je, u strašno maloj mjeri procesuirane kada je u pitanju dubrovačko ratište. I to u svakom smislu: pravnom, političkom, historijskom, etičkom, intimnom ... Ono što možemo jeste da tragamo i da vjerujemo da je moguće, kad je umjetnost i obrazovanje u pitanju, stići do onoga što zovemo poetska istina, odnosno, poetska pravda. Ona ima nesagledivu moć, prije svega emotivnu i ljudsku, ali i moć da emanira.

Ljubomir Simović, jedan od najznačajnijih pisaca sa ovih prostora, kada su ga pitali - zašto se sve ovo dešavalo devedesetih godina na prostorima Jugoslavije, je odgovorio da ne zna, naravno, ali da je siguran da smo svi mi, više čitali dobru književnost da se skoro ništa od ovoga užasa ne bi desilo. Ubijeđen sam, da su dvadeset dva miliona stanovnika Jugoslavije pročitali *Na Drini ćupriju*, sa razumijevanjem i sa osjećajem, da bi smo uspjeli nešto od stradanja devedesetih da izbjegnemo.

Svjedoci smo da na ovim prostorima mir ne postoji. Rat je, barem u simboličkoj ravni, neprekidan. Dušan Kovačević crnohumorno kaže da je to sve jedan te isti rat koji se nikada ne zaustavlja, samo ponekad zastane, ne bi li se očistila stara i napravila nova oružja. Užasavajuća i apsurdna krilatica "Rat za mir" koju su osmislili oni koji su ovaj rat i povelili, i pod kojom se on i vodio, najdirektnije upućuje na permanentni rat. Taj rat i dalje traje. Upućuje i na besmisleni karakter ovog rata - mir je jedino moguć ako ratujemo.

Mi moramo da zaustavimo taj nezaustavljivi rat koji samo poprma različita oblička. Mi moramo da ne ćutimo, da ne zaboravljamo, da se ne zavaravamo, moramo da se sjećamo, da se suočimo sa istinom, da imamo hrabrosti i da imamo elementarnog poštenja da

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

te stvari iznesemo onakve kakve stvarno jesu. Moramo da se istinski postidimo, da se okajemo, da plaćamo za svoje pogreške. Moramo da razgovaramo, da slušamo druge, da saosjećamo, da volimo različito, moramo da djelimo sa drugima i da se pomažemo. Puno je toga što moramo, ali ... Mi ne možemo da ne možemo.

U suprotnom - Smrt u Dubrovniku je i sada tu. Život ne ide dalje.

**RATNA
SJEĆANJA
DUBROVNIK**

Veseljko Koprivica, Podgorica

Pošto sam novinar, prvo da počnem od novinara i medija, jer sam pristalica stava da je prvo počelo ubijanje riječima, pa onda oružjem. I da samo podsjetim - čovjek je jedino živo biće koje je izmislilo model kako sebe da uništava – to je rat. Prvoborci ratnog huškanja bili su novinari “Pobjede”, Televizije Crne Gore i “Nikšićkih novina”. Oni su huškali na rat, širili nacionalnu i vjersku mržnju i objavljivali svakakve neistine. Evo naslova samo nekih testova iz “Pobjede” iz tog vremena: *Božidar Babić: Na silu silom; Dubrovnik brane Kurdi; Ustaše bježe, pale i pljačkaju; Iz Nikšića nove kolone dobrovoljaca; Dubrovnik uskoro Libertas; Ustaše silovale djevojčicu; Milo Đukanović: Dobićemo nametnutni rat; Sve je na nišanu; Kako se brani Crna Gora; Mir smeta vojsci; Katastrofa „šarene vojske”.*

“Pobjeda” je objavila tri brošure naslovljene – Rat za mir i to su enciklopedije ratnohuškačkog novinarstva. U bibliotekama je neko uništio ratnohuškačke primjerke “Pobjede”. Snimci sa izvještajima sa dubrovačkog ratišta davno su uništeni u TVCG, ali sačuvali su ih i mnogi u Konvalima i Dubrovniku.

Kada sam u “Liberalu”, dok sam bio glavni urednik, objavio informaciju o 16 crnogorskih novinara ratnih huškača da će im se možda suditi u Hagu, njih osmorica su me tužili. Tražili su za duševne patnje i za klevetu stotine hiljada tadašnjih njemačkih maraka. “Pobjeda” je tužbom tražila petnaest miliona maraka.

Stigao sam do suda u Strazburu i on me oslobodio svih presuda, koje su mi izricali sudovi u Podgorici.

Svašta sam zbog toga preživio, zajedno sa svojom porodicom. Svi misle da sam bio ludo hrabar što sam o tome pisao, a ja sam samo nastojao da budem profesionalni novinar i nikad ne bih nijedan tekst napisao da sam razmišljao o posljedicama.

Znate šta je to sjesti na optuženičku klupu kad vas optuže zbog istine? A ja sam najmanje stotinu puta bio na optuženičkoj klupi. Ponižavajuće. Sva Jugoslavija je brujala, kao da sam najveći kriminalac. Mnogi su me branili i čudili se zašto mi se sudi. Sedamnaest godina trajala su ta suđenja. Da su sudije sudile po zakonu, nisam mogao biti osuđen kao glavni urednik i uz priložene dokaze i da sam tu informaciju provjerio više nego što je uobičajeno. Nekoliko sudija me ipak oslobodilo odbacujući tužbe kao neosnovane, a mnogi iz medija, NVO za ljudska prava, političari, književnici, poznate ličnosti... stali su u moju odbranu.

U Crnoj Gori su dani u avgustu 1991. godine protekli u znaku mobilizacija rezervista. Među onima koji su obukli uniforme JNA mnogi su se pitali koju oni zemlju treba da brane i protiv koga da se bore?

Bivši crnogorski predsjednik Momir Bulatović je pozivao u svenarodni rat protiv "pomamljenog ustaštva". Premijer Milo Đukanović govorio je da je zbog šahovnice zamrzio šah i da ćemo se za sva vremena razgraničiti sa Hrvatskom. Svetozar Marović, tada visoki funkcioner Demokratske partije socijalista, govorio je: "Ovo je rat za mir".

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Mirotvorcima i analitičarima je i prije nego što je Dubrovnik napadnut bilo jasno da se radi o projektu Velike Srbije i razaranju Jugoslavije. U Crnoj Gori je bio jak i antiratni pokret.

Najaktivniji je bio Liberalni savez Crne Gore. Liberali su 1. februara 1992. godine organizovali protestni miniting na Cetinju i tada se iz hiljada grla orilo: „Sa Lovćena vila kliče, oprosti nam Dubrovniče“.

Kako sam se našao na dubrovačkom ratištu? Kao i mnogi drugi. Kao novinar, koji je pisao protiv rata, tada sam radio u "Monitoru", bio sam etiketiran da sam državni neprijatelj broj jedan, kao i mnogi drugi. Najviše zato što smo bili za suverenu i demokratsku Crnu Goru, kad je već Jugoslavija bila pred raspadom. Uz to, tog ljeta sam se vratio sa tromjesečne posjete Sjedinjenim Američkim Državama, u kojima sam bio po pozivu njihove Vlade, pa su me nakon toga prozivali da sam agent CIA.

Kada sam dobio poziv za rezervu nisam htio da se odazovem, ali tri puta je vojna policija dolazila da me hapsi. Da bih sačuvao porodicu od raznih neprijatnosti, ipak sam otišao u rezervu. Bili smo u Doljanima i Fundini i nisam ni sanjao da ću kroz mjesec dana osvanuti na dubrovačkom ratištu. A tamo smo se našli na prevaru. Strpali su nas jedno veče u autobuse i rekli da idemo do granice prema Bileći, a osvanuli smo u Dubravci! Mnogi smo htjeli da se vratimo kućama, ali ispred nas se ispriječila vojna policija s uperenim automatima.

Na dubrovačkom ratištu sam proveo tri i po mjeseca. Uspio sam da budem vozač komandanta naše čete i sa "ladom" Kombinata aluminijuma, gdje je bio zaposlen taj komandant, prešao sam

trinaest hiljada kilometara, često pod tzv. ratnim svjetlima, a to znači bez farova. Meni je to odgovaralo, iako sam tako bio velika meta, ali bar nisam spavao po tuđim kućama nego u kolima ili pod šatorom.

O tim događajima objavio sam knjigu "Operacija Dubrovnik - Sve je bilo meta". Treće izdanje je objavljeno u Zagrebu. O njoj je u hrvatskim medijima objavljeno desetak vrlo afirmativnih prikaza. Prvo sam u "Monitoru" objavio feljton ubrzo nakon povratka sa ratišta, a sarajevsko Oslobođenje i beogradski "Danas" objavili su opširne feljtone kad je knjiga objavljena. Tako je u bivšoj Jugoslaviji veliki broj ljudi upoznat o tome šta se sve dešavalo na dubrovačkom ratištu.

Nastojao sam da pišem istinu i mislim da sam u tome uspio. Iznenadio sam se da zbog te knjige nisam imao nikakvih problema u Crnoj Gori. U njoj sam ipak prećutao mnogo toga što sam doživio zbog onih koji su se protiv svoje volje našli na ratištu i njihovih porodica.

Bio sam očevidac pada helikoptera u Konavlima, kada je poginuo Krsto Đurović, koji je bio protiv rata, o čemu mi je pričao i Petar Poljanić, konzul Hrvatske u Crnoj Gori. Kontraadmiral Krsto Đurović bio je komandant garnizona u Kumboru i protivio se agresiji na Dubrovnik. Zvanična verzija tog tragičnog događaja, koju je objavio tadašnji Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, glasilo je da je letjelicu oborila neprijateljska hrvatska strana. Bilo nas je najmanje stotinu, odmarali smo na jednom brdašcu, kada se pojavio helikopter. Mislili smo da je hrvatski. Pao je pored jednog velikog vinograda. Jedan rezervista iz

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Podgorice je potrčao da vidi šta se to desilo, ali greškom su ga ubili rezervisti iz našeg voda misleći da je hrvatski vojnik.

Pojavile su se tri verzije o smrti Krsta Đurovića: da je ubijen u helikopteru, da je ubijen prije pada helikoptera i treća, da je u bolnicu u Meljinama odnijet ranjen i da je tamo umro.

Ja sam bio uspostavio kontakt sa pilotom helikoptera i htio sam sa njim da razgovaram, jer sam napisao više tekstova o ovom slučaju. On je prihvatio da razgovaramo, ali je ubrzo otišao, kako sam saznao, u neku evropsku državu i nikad se nismo vidjeli niti razgovarali.

Jednom sam sa Petrom Poljanićem dugo razgovarao o Krstu, oni su bili veliki prijatelji. Tada mi je rekao da mu je Krsto kazao da dok je on živ nijedan metak neće biti ispaljen na Dubrovnik.

Kad smo ušli u Čepikuće, selo u zapadnom dijelu dubrovačke opštine, odjednom su na nas zapucali iz minobacača. Letjele su granate na sve strane. Mislili smo da nas je napala hrvatska vojska, ali ispostavilo se da je to bila pljevaljska baterija. Mislili su da su hrvatski vojnici ušli u Čepikuće. Tu nije bilo nikakve koordinacije, ja ne znam kako svi nismo izginuli jedni od drugih. Ne samo tada. Tada je poginuo jedan naš rezervista, a i ja sam bio lakše povrijeđen. Bilo je još povrijeđenih.

Koliko je na dubrovačkom ratištu poginulo crnogorskih rezervista i vojnika vjerovatno se nikad neće saznati. Objavljeni su različiti podaci. Možda je tačno da ih je poginulo 176, kako je jednom objavljeno. Mnogi su život izgubili na razne načine. Jedan je poginuo kad je čistio pušku, jedan kad je pucao u kući i kad je eksplodirala plinska flaša, jedan kad se kod Ravnog, vozeći motokultivator, sudario s našim vojnim kamionom... Bio je iz Nikšića. Tada sam tuda ubrzo naišao i vidio groznu scenu - šlem pun mozga. Pošto smo na ratištu dobijali "Pobjedu" vidjeli smo u čituljama da su svi oni stradali od "zlikovačke ustaške ruke". Evo i još jedan detalj, kad pomenuh Nikšićanina. Kad smo došli na Ravno, odatle je otišla nikšićka brigada "Sava Kovačević" na drugi položaj i na nju su zapucali naši avioni.

Svašta se radilo na dubrovačkom ratištu. Pljačkali su, pucali bez potrebe po cijelu noć, napijali se, svađali, vozali kola, traktore i motokultivatore... Jedno večer u Veljem Dolu grupa rezervista šenlučila je cijelu noć i ujutru smo na jednom mjestu ugledali hrpu čaura. Manjina je to radila, nisu svi.

Ta vojska sastavljena od rezervista i vojnika JNA bila je van svake kontrole od strane starješina. Nosili su svakakve uniforme - četničke, željezničke, čak i hrvatske vojske. Jedan je imao, kad govorim o pljačkama, punu čuturu zlata, lančića i prstenova. On se time hvalio, mi zgražavali.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Kad sam se vratio s ratišta, vidio sam u dvorištu kasarne u Zagoriču veliki broj vozila dubrovačke registracije tamo opljačkanih. Poznato je da je u Crnu Goru dopremljena oprema sa aerodroma Ćilipi, u Danilovgrad mašine za rezanje mermera, na Cetinje takođe neke mašine, veliki broj ukradenih umjetničkih slika...

U Konavlima smo viđali pobijene životinje - krave, pse, konje, kokoške... To je bilo grozno gledati. Najviše toga bilo je u Ćepikućama... Raznog pića bilo je u podrumima kuća, a posebno na aerodromu Ćilipi u tamošnjim fri šopovima. Neki su to torbama nosili i ubacivali u kola i vozili i pili. Prali su noge viskijem i hvalili se: „Evo mi peremo noge viskijem!“ Iživljavali su se i vjerovatno prvi put u životu pili viski. Takvi su se čudili kako su bogati bili Konavljani. U svakoj kući više televizora, video rekordera, raznih modernih uređaja...

Napad na Dubrovnik je jedna ružna stranica crnogorske istorije i velika sramota Crne Gore, jer Crnogorci nikad nisu bili osvajači. Mi smo uvijek vodili neke odbrambene ratove, barem tako tvrde istoričari. Prema zvaničnim podacima najmanje dvadeset hiljada vojnika i rezervista iz Crne Gore učestvovalo je u opsadi Dubrovnika. I, kako je objavljivano, poginulo ih je 176, a najmanje tri puta toliko se vratilo sa ratišta sa nekim teškim oblikom invaliditeta. Nažalost, te stradale niko odavno ne pominje osim njihovih porodica. To je slika našeg suočavanja sa neslavnom prošlošću. I zato sam na nedavnom panelu Akcije za ljudska prava, održanom u Podgorici o agresiji na Dubrovnik, još jednom ponovio: “Sve za mir, sve protiv rata!”

Mišo Drašković, Nikšić

Godine 1991. bio sam dopisnik „Pobjede“ u Nikšiću. Šef dopisništva. Ja nijesam bio od onih novinara koji pali, uzdiže atmosferu, jer sam imao oče i dvije sestre, i majku pokojnu, i znam šta je, da je bilo teže ovima, rodbini ovamo, nego borcima koji su tamo bili. I onda sam uvažavao. I imam jedno bogatstvo. Mogu sutra da odem i u Knin i u Vukovar i u Mostar.

S obzirom na to da sam ja došao u Mostar sa reputacijom ratnog izvještača iz Knina, oni su mene mnogo uvažavali, naročito Živomir Ninković, komandant aerodroma, komandant avijacije u Mostaru. On je bio kasnije komandant Srpske avijacije u Banja Luci. Zahvaljujući tome što sam došao tamo kao, recimo, prekaljeni, oni su voljeli i da čuju šta se dešava, iz moje ruke, u Kninu i okolini. Živomir je bio Glamočanin, tvrdio je porijeklom da je sa Žabljaka neđe, tako da bi mi on davao podatke. Jednom mi je čak dao antipodmornički helikopter što lebdi u vazduhu, ko ono ptice, letio sam tim i videli smo kako gori Dubrovačka rijeka.

Živomir kaže: „Dobar drug i pobratim Krsto Đurović“, a tada bijahu glasine, Kurdi, propaganda, ovo ono, „to je moj drug iz Splita“. I hvali on Krsta: „To je prva liga čovjek, trebalo bi otići kod njega da uzmemo i ugrabimo po jednu uniformu američku“. Hajde, hajde, dogovorimo, sjednemo u Gazelu, Slobo, Živomir, pilot i ja, ali kaže: „Moramo slećet u Trebinje u Komandu“, da se on vidi sa komandom. Slećeli u komandu, kad iz komande izlazi Cokić, general. I taman hoće da sjedne u Kampanjolu, ja prilazim, mikrofon, kakva je situacija, on mi ispriča: „Naša vojska se

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

bori junački. Doduše, Crnogorci često napadaju neoprezno, srcem. No, zadatak će biti ostvaren! Idemo samo naprijed, uz što manje gubitaka“. Cokić ostane tu, mi pravo – Kumbor, sleti kod Krsta, dočeka nas, ja mislim da sam popio dvije loze. Tad sam prvi put sreo Krsta. Prvi i posljednji put.

To što je on pričao, ja sam objavio šta je bilo za objavljivanje tada: „... Imam veliki, i za sada nerješiv problem kako da zaštitim imovinu i stoku izbjeglog hrvatskog stanovništva iz Konavala i okoline Čilipa. Moramo zamoliti i zadužiti njihove komšije Crnogorce da im čuvaju imovinu, hrane i napajaju stoku. Moramo Hrvatima obezbjediti povratak na rodna ognjišta. Jer, oni i Crnogorci će morati da žive kao komšije, bez obzira na sve surovosti ovoga rata“.

A ono što nijesam objavio je da je bio ogorčen. Ogorčenje šta rade naši, pljačke, ogorčen je posebno bio na Televiziju Crne Gore, kaže potpaljuju, i slikom i kamerom nam otkrivaju položaj. Mi smo tu sjedjeli sat-dva. Rekao nam da ne letimo đe je zona dejstva preko Konavala. Uveče ja odem kod Živomira u Mostar. Kaže: „Poginuo Krsto“. On je poginuo, možda, kad smo mi odlećeli, sat vremena poslije. On je poslije tog našeg druženja i sastanka uzletio. Kako je uzletio, otkud helikopter, otkud Cokić sad iz Trebinja došao...? Dobro nas je posavjetovao da idemo sigurnijom maršrutom prema Mostaru. Za sebe je ostavio najopasniji put, sa koga nije imao povratka.

Divljaci... Ovo je živa istina. Živa istina. E sad, ovo izgleda kao naše pranje, ali ovo su istine – istine, nepobitne. Ono što su naši rezervisti

činili po Mostaru, dio, ne dio, 90% časan dio, oni su otišli da štite Jugoslaviju, ali 10% šta su radili po lokalima kafanama i to, ode ih ne bi trpjeli u našem gradu, ne 24, nego ni dva sata. A oni su izdržali, koliko? Mnogo! Mnogo... I mnogi su uhapšeni, mnogi pobijeni. Ne junačkom smrću, kako je zapisano na spomenicima, nego zbog alkohola... i lude hrabrosti pričinjene ili učinjene ili nagoviještene ili nabijedene da mi idemo da branimo Jugoslaviju i Crnu Goru u Mostaru.

Prvo, mi smo osjećali lično, kao Crnogorci, obavezu da branimo Jugoslaviju, da branimo državu. Jer iskra jugoslovenstva, baklja jugoslovenska, zapaljena je na Lovćenu! Njegoš, Štrosmajer i ostali! Mi smo ti. Mi smo. Crnogorci su žrtve, pa i nijesu, možda je prejaka riječ, žrtve ljubavi prema slovenstvu, prema južnim Slovenima, prema slozi. Sve zbog čega? Crnu Goru, da iko ima razuma na Balkanu, treba čuvati kao dragulj, kao dijamant, koga ne treba brušiti, on je obrušen. Treba čuvati takvu! Ona je čuvala tu slobodu, tu baklju. I ne znam šta hoće ovi okolo naokolo, i šta? Hoće da učare nešto privatno, nešto lično, da se obogate, da... To su po meni siromašni ljudi, za mene je duhovno bogatstvo jače od bilo kakvog materijalnog.

Ali šta meni smeta? Meni smetamo mi. Ovakvi kakvi jesmo. Meni ne smetaju, prošao sam Njemačku, bitisao tamo, radio, ne radio... Prošao Italiju, prošao Evropu, Češku prošao... Meni smetaju, meni smetamo mi kakvi smo. To je problem. Nije demokratija za svakoga. Mentalitet naš ne odgovara tome stilu, a ne možemo se vraćat nazad. A Bogišić... Bogišić kad je pravio zakonik u Crnoj Gori, izučavao je svako pleme i Katunsko, i Riječko, i Drobnyačko... i običaje, pa je napravio zakonike.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Kad bi se mi deset posto pridržavali zakona Bogišića, i ovih aktuelnih zakona... A nijedan zakon nije nastao ovako, zakoni su iznikli iz običaja, a običaji su nekad bolji od bilo kakvih zakona – e će bi nam bio kraj, kad bi samo ispoštovali običaj naš. Ali, nešto ne štima, a šta ne štima? Ne štima naša jagma! Naša pohlepa! Naše veljanje! Ljubomora.

Ja bih volio, Mišo Drašković, ratni reporter, prokazan, ubilježen, volio bih da ostanu moje riječi: Osjećam se, pa i tužno, što nema naše Jugoslavije. Što nam je neko smjestio, a mi primitivni, nalijepili se na jednu ljepljivu traku ko ono miši ili miševi kad im prosperu ono. E, ja se osjećam tako, kao ratni reporter, profesionalni, obilježen kao ratni huškač. Ali, sa srcem u Jugoslaviji, sa zastavom Jugoslavije koja se svakog 13. jula pred mojom kućom crnogorskom na Lukovu, će su moji preci stigli sa Čeva, ravnopravno vijori sa crnogorskom zastavom, i dođite kad god 'očete, ne kad 'očete, nego 13. jula. Osjećam se siromašnim bez Jugoslavije. Sve nam je nametnuto, a osjećam se i bijednim što smo takva rulja da upijemo ono što su nam nametnuli. A nametnuti pametnom ne može niko, može samo budalama. E ja sam jedna od tih budala. I bio sam budala.

Kajem se, a ne stidim se, što sam kao profesionalac, novinar, prošao gotovo sva ratišta: Kosovo, Knin, Lika, Banija, Istočna Slavonija, pa Vukovar, pa Mostar i Foča. I došao u Nikšić, moj rodni grad, moje rodno mjesto, u stvari u Lukovo, moje selo nadomak Nikšića – i bio prokazan. Čerali su me da se stidim! A nijesam imao zbog čega, ni od koga. Ja sam profesionalac i nema kome da se ispovjedam. Ja mogu da se vratim, ili kako bi mi rekli, vrnem! U Knin, u Liku, Baniju, u Vukovar, u Mostar, Foču – svuđ mogu svakoga da pogledam u oči. A kajem se istorijske odgovornosti što sam pripadao tome vremenu.

Aco Pejović, Mojkovac

Dobio sam samo telegram, odnosno, poziv za rat, i ja sam došao iz Subotice, napustio posao. Došao i otišao. Kasnio sam nekih tri-četiri dana, imao sam da završim neke obaveze u firmi. Kad sam došao, javio sam se na Čemovsko polje, u moju jedinicu, u stvari, u komandu. Poslije je tu ispalo nekih problema, nema mjesta u šatoru, ja sam krenuo da se vratim, ali sreo sam neko svoje društvo iz škole u drugoj jedinici i ostao sam sa njima. Eto, tako ti je bilo. Poslije smo bili na Čemovskom polju, a bogami, jedno 15 dana sigurno...

Onda su nas jednog dana postrojili i saopštili da se ide. Kamioni, autobusi i pješadija. Ja sam bio pješadija. Vozili su nas autobusima do blizu granice, do Sutorine. Tu smo prespavali, odatle smo išli pješke, dan-noć... Kad smo mi došli, tamo je vojska već bila prošla, to je već bilo popaljeno, bilo je srušeno, svega je bilo. Mi smo kasnili. Vojska je već neko vrijeme bila tamo.

Kako da ti kažem sad, šta se dešavalo kad smo išli... Znači, ništa nijesmo imali. Vode nemaš, tamo ima izvor ili neka česma, ali je zatvoreno, ne smije da se pije. Dakle, vode nema, hrane nema. Da Bog sačuva. Dođu sve naše komšije sa hranom, neko zapuca, vrati se, i ostavi nas bez hrane. Po dva tri dana ništa nemaš, ni vode ni hrane. Dezorganizacija totalna.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Kad su ovog našeg puknuli, Krsta Đurovića, kad su ga ovi naši puknuli, onda su doveli Zdravkovića. Najvjerovatnije su ga ubili. Jer Krsto nije htio da ide u Dubrovnik, nije htio da vodi vojsku. Tamo se pričalo da ga je naša vojska pogodila, da su naši pucali. Tada je ta priča bila.

Ja nijesam bio na aerodromu. Gore nijesam bio. Mada su nam pića, cigara, donosili gore sa fri šopova, s aerodroma. Neko ode gore pa nam donese pune torbe cigara, da imamo. Malo alkohola, i tako. Što je bilo alkohola, sve je popijeno, čak smo i pekli rakiju. Pošto mi ne pijemo vino, i onda ono vino u kazan, i pečemo rakiju od vina, i tako...

Pa jedna polovina vojnika, a možda i više, bila je opasna. Oficir tu ništa nije mogao da uradi. On izda naređenje i ne može ništa, ovaj neće da sluša. Nijesu poštovali, ništa. U startu je možda bilo malo discipline, poslije ništa. Katastrofa poslije bila.

Napredovali smo brzo nekoliko dana. Poslije smo došli do Zvekovice. Tu su nas smjestili, tu smo ostali. Pa bilo je malo pucnjave, bilo je. Pucalo se, zapucalo se, ali sa krovova kuće, podignu crijep i pucaju. I onda su oni poslije, kad je Miraš poginuo, e onda su Zvekovice uništili totalno. Spalili je do temelja. Miraš je prvi koji je stradao iz naše jedinice. On je bio komandir voda. Ja ne znam šta se tačno dešavalo jer nijesam bio tu. Ja čak nijesam ni znao ko je on, i poslije pitam i kažu mi da je dolje u

garaži. Ja i još jedan drugar odemo do garaže, bio je položen na beton, otvorim šatorsko krilo i onda sam znao ko je. Pogodio ga metak tačno ispod jagodice, mala crveno bijela tačkica i rupa. Tačno kako je gledao kroz dvogled, tu ga pogodili.

Što se mene tiče – ja nijesam imao priliku da vidim protivnikovog vojnika. Ovamo nije bilo mještana u Zvekovici. Jednu kuću smo samo našli, bio je starac s dvije žene i dvoje djece, dva- tri dana smo ih krili i nosili im hranu i pošli smo poslije za njih. Da ih ovi naši ne „ukokaju“ .

U Zvekovici nije bilo nešto mještana, ali u Cavtatu je bilo. U Cavtat kad smo došli, sve normalno. Narod živi normalno. Došli smo više Cavrtata i onda su došli predstavnici grada – njih trojica-četvorica. Došli su i pregovarali sa nama. Onda oni su se predali bez borbe. Znači, nijesu uopšte imali nekakve kontakte, borbe, ništa, predali su se kod nekih komandira i niko ih nije dirao, normalno. Znači, mi smo bili gore na položaju, silazili jesmo da popijemo piće dolje i nešto da završimo u gradu. Stvarno sve normalno funkcioniše – igra se tenis, djeca se igraju, voze biciklo. Ovamo je bilo nekih starih ljudi, nosili smo im konzerve i hljeb, nijesu imali hrane, pa smo im nosili. Nijesu imali hrane.

Onda su mi rekli da mi je kum vjerovatno poginuo, vozio je kamion. Tražio sam, ali nijesu dali da idemo da ga tražimo. Ali mi smo se spremili da idemo da ih tražimo. To jutro je naša vojska zapucala, topovnjače sa brodova. Zapucali su na Kupare, vidiš đule kako probija

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

sve zgrade. Sve izgorelo, rastinje, paljevina, mi se tu malo raspremili, izuli čizme, vode nema, vodu ne dā drugi, čuje se samo t-rrrrrr, granata, mina od minobacača i zabode se u zemlju. Nije eksplodirala. Ovi koji su strašljiviji, bili potrčali da se spasu, a mi im uzeli čuturice s vodom. Zamalo izginusmo od naše mine... Tu nas je bilo 50, da je eksplodirala, svi bismo izginuli.

Poslije su nas vratili, poslije dva mjeseca, mislim. Pustili su nas kući dva-tri dana, pa su nas ponovo pozvali, pa smo išli ponovo. Išli na Trebinje, iz Trebinja u Osojnik, iz Osojnika pješke u dubrovačku Rijeku. Ali tamo nije bilo pucanja, tamo smo više bili kao neka, kako da objasnim, kao neka patrola. Bila je vila nekog Damjanovića, mislim. Oni su nam ustupili taj objekat, da možemo da boravimo tu. Obilazili smo dolje, ja sam bio u patroli, noćna patrola, kao policijski čas od devet sati do ujutru, do ne znam koliko sati, šetali, obilazili. Niko nas nije dirao tada, što se tiče mještana niko nas nije dirao, sve je bilo okej. Bilo je tu i ljubavi... I onda smo mi to čuvali i vodili računa, patroliramo da ne bi neko dirao mještane, da ne bi spaljivao kuće i te stvari.

Politika je politika, ne ulazim u to, oni su ga vjerovatno i počeli. Sad je gora situacija, sad bi i teže bilo, kako su pojedini nastrojani. Veća je mržnja između ovih što se zovu četnici i nas. Tad nije bila tolika mržnja kao danas.

To ti je to, naše putešestvije. A zašto, ni za što.

Borko Blažević, Mojkovac

Ja sam bio vozač kamiona. Išao sam za tenkovima. Tu nigdje, blizu granice, nije bilo hrvatske vojske. Oni sigurno gađali nijesu, nijesu imali čime. Makar taj dio. To je bila, kod nas, teritorijalna odbrana, to što su oni imali oružja zaduženo. Ovo drugo ništa nijesu imali, jer su odmah došli tamo neki mještani, prijavili to oružje i predali vojsci, tj. nama – neke automatske puške i nešto. To je bila ta njihova teritorijalna odbrana. Samo mještani su bili, oni koji su bili malo moćniji – oni su pobjegli, a ovi stari su ostali svi.

Na Zvekavici sjećam se, neki leš... mačke su jele...

Ranjen sam u Kuparima 22. oktobra 1991. godine. Svuda, ruke, noga... Promašili smo put, otišli pravo. Ja sam bio treći kamion po redu. Na ulazu u Kupare, pogodili su kamion. I granata, i meci i pucali. Četvorica poginula. Zasjeđa bila. Punih 60 sati bio sam odsječen, ranjen, nepokretan u žbunju, bez hrane i vode, imao sam samo cigare. Prvo sam molio Boga da me Hrvati ne nađu, a onda sam molio da me nađu, samo da me ne boli. Onda mi je bilo svejedno, a kada sam ostao bez cigara želio sam samo da umrem. Našli su me Srđa i Ljubo pokojni. Mlađi su bili od nas. Od tog eksplodiranog kamiona je samo šasija ostala.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Ležao sam dolje, u bolnici Meljine. S tim vozačem sam bio u sobi, sa pilotom helikoptera. Znam u nogu da je bio ranjen. On mi je pričao. Svi su preživjeli sem kontradmiral Krsto Đurović, četvero ih je bilo ukupno u helikopteru. To je ta priča, pričao mi je pilot – oni su ga ubili i zdravo.

Zoran Kapisoda, Cetinje

Godine 1991. sam imao 26-27 godina. Najljepše godine života. Oženio sam se, dobio kćerku, i ja pođem na ratiše. Morao sam da idem tamo đe sam išao. Sedmog oktobra smo pošli. Rekli su nam da ćemo ići samo tu, na granicu. U nekoj zapuštenoj školi smo bili, pa smo došli na Ravno. Onda brat, da mi se što ne desi, i on nesrećnik pođe..

Trebalo je da dođemo da se oslobodi nekakvi Čepikuće, austrijsko utvrđenje. Lijepi ljudi, mirni, vidio sam da su vrijedni, vinogradi da su kvalitetni. Tada su oni imali krtolu, a mi smo osamdeset godina imali pozorište. Trebalo je da uzmemo nekakav položaj tamo. Obično su ta mjesta oko toga Čepikuća, Grabovi Do, Markov Do, Perišin Do, što nam ukazuje na to da su to sve naši ljudi, koji su zbog nemaštine došli tamo. I prezimena Marković, Janković, Petrović, Radonjić... Sve naši ljudi.

Mi smo došli tu da zauzemo položaj na taj Markov do. Došli smo ispred brda koje se zove Mor. Kad smo došli tu, tu je bio kraj. Uhvatio nas je mrak, počeli su da pucaju s one strane Hrvati, a sa ove strane naši. Mi smo tri dana proveli tu ležeći. Nismo smjeli da napadnemo, dok nije bilo primirje i onda smo se povukli.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Ja sam vjernik, ali, koliko mi treba. Nijesam fanatik nego ima neke stvari koje ne mogu da shvatim. Baš u ovom Markovom dolu, vidio sam crkvu, nijesam tako ušao u crkvu još u životu. To su radili ovi iseljenici, dijaspora. Ja sam skinuo i automatsku pušku i pištolj, sve sam to stavio pored i ušao sam tamo, zapalio svijeću. Ostao sam neko vrijeme tu, nijesam ni brojao koliko, toliko mi lijepo bilo nekako. Ja da se vratim, ovi su me sačekali, a đe si, a đe si izdajniče, đe mi je puška. Mene i kuma mojega, sad ćeš na vojni sud. Rekoh, dobro, dobro... Mi smo došli tamo đe je na položaju bio baš komandant. Rekoh, napravio sam to i to, sudite mi za sve, slobodno mi sudite. Kaže, mi ćemo je dignut u vazduh i mene zajedno s njom. Sad me pogađa, ti ljudi su na visokim funkcijama i svi su u DPS-u. Što nam se sad dešava, isti ti ljudi, tamo su đe su, a ja sam ostao bez posla. Nije mi žao. To vam je priča jednog izdajnika. Će se god okrenem, izdajnik sam.

Krsto Đurović je bio protiv toga da mi idemo, kao što smo i mi bili. Krsto Đurović je ubijen u onom helikopteru, sam, niko nije u helikopteru stradao bez on. Krsto je ubijen od ovih ljudi koji su bili kontra od nas.

Čepikuće je bilo austrijsko utvrđenje i tu su mještani znali kompletne te tunele, kako se prolazi i đe, podzemne i tako. Mislim da je to bio 14. novembar, kad smo ušli u te Čepikuće. Ja sam lično vidio dvojicu nesrećnika koji su poginuli, bili su baš unakaženi, znači od granata su poginuli. Ja sam bio naredio da se sahrane, ali nije moglo da se sahrane, jer je trebalo obdukcija da se uradi. Ko je to tražio?

Onda smo tu bili jedno desetak dana u tim kućama. Kuća vam je slobodna, sve je u njoj ostavljeno, slobodno se poslužite, jedite. Obično nijesu mogli da vode stoku. Stoka je bježala, ali nijesu mogle svinje. Umjesto da zakolju tu svinju ili je ubiju, oni joj živoj kidaju prednju ili zadnju nogu.

Pčele, ja sam pčelar i ja volim to, imam poštovanje, to je sveta životinja. Ona ne crkava nego umire. Pčela umire... Zapalili su ih.

Mi smo kao prošli kroz te Čepikuće, mrak, ne možeš da ih okupiš, to su ljudi koji su pod uticajem alkohola, stalno su bili u kamionima, sa konjakom, vinjakom, išli su glavom kroz zid. Odjednom su se pojavili maskirani neki vojnici i tenkovi i onda su nas osmoricu vezali jer nijesmo izgledali kao oni. Nijesmo imali bradu, kosu, nosili smo petokrake, oni su svi bili sa drugim obilježjima. *Ko c?*, pitaju. Zalud smo mi pričali ko smo, što smo... Svezali su me nekakvom žicom. Vojska, ali vojska sa bradom, koja ima svoju komandu, mislim da su Nikšićani, šavnička, nikšićka, plužinska grupa, što je poslije stradala. Mi smo išli ispred tenkova, doveli nas tamo, vezani, i kad su vidjeli ovi, komandant ove brigade naše... Što je ovo, ljudi?, kaže, ovo su ljudi naši, pogledaj kako izgledaju. Odvežite te ljude. Dobro što nas nisu udarili. Mi smo za njih bili sumnjivi...

Meni je žao što nijesu imali tehniku pa da snima čovjek to kamerom i naše razgovore, ti ustaša, izdajniče... svake malo veće rasprave, vi ste

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

ovakvi, vi ste onakvi, vi ste ustaše, vi biste sutra preskočili tamo... To što smo mi doživjeli! Dešavalo se da ljudi nam bace bombu okolo, da bismo se mi između sebe poubijali, provokacije, baš ružno... Jedne noći je jedan bacio bombe, ovaj je zapucao i ranio njega i još dvojicu, brata od ovoga. Zamalo ih nije ubio, od straha.

Bombardovanje staroga grada bilo je 13. novembra. To sam zapamtio zato što smo mogli da uhvatimo radio-stanicu Cetinje. Na položaju smo bili i kaže radio stanica Cetinje čestita 13. novembar, Dan oslobođenja i čujemo daleko tamo, bombarduju Dubrovnik, kažu artiljerija ubija. Gruvali su stalno iz Popova polja, nekontrolisano.

Pa jednu noć nijesmo imali đe da noćimo, nagradili smo se tako, nas četvorica, bila je tu gradska kapela i mrtvačnica, u centru. Ovamo je bila fabrika za proizvodnju kreča, s desne strane kad se ulazi, a s lijeve strane je tu trg i mrtvačnica. Mi što ćemo, pogledaj, uđi tamo, sanduka koliko hoćeš. Mi u one sanduke, lezi u sanduk, toplo...

Ja sam liberal od kad znam za sebe i kad su nam javili, mi smo im tražili da idemo kući više. Nijesu nam dali, mi smo, petak na subotu na nedelju je bio, i onda smo platili jednog čovjeka. Uvijek je bilo nekih koji su vozili kombijima, platili smo jednog čovjeka, došli smo tu na miting, tu smo osjetili jedno olakšanje. To ne bih prodao ni za šta.

Bio sam na Slanom. Vidio sam katastrofu. To ne može ljudski um da smisli. Sve je bombama razoreno. Katastrofa.

Mi smo sa vrha gledali kad je nesrećnik poginuo Mladen Miljenović. Sveto je bio komandant, ovaj ga je vozio. Obojica poginuli. To je bilo u Popovom polju. Postoji sad, neprovjereno je to, da li su ga ubili Hrvati ili ovi naši. Bitno je da je Milo imao spremne govore o hrvatskim ustašama... Svaki govor i svaka čitulja: „Poginuo od ustaške ruke junačkom srmću“, i to je to.

Čovjeka, neću mu ime spominjati jer je pokojni, ali njegov gest je vrijedan pažnje. Ja bih mu dao funkciju na Cetinju ili molio bih nekoga na Čepikućama da mu daju ulicu. Stariji je bio nego ja sad, možda oko 60 godina. Sinovi su mu bili na drugu stranu, u istu jedinicu, ali daleko malo od nas. Ne mogu sad reći ko je čovjek. Osim toga, što se sa nama svađao i čuda činio, on je jedno jutro, u januaru mjesecu... uzeo i obrezao 3000 loze. On je tu iz riječke nahije i znao je sve to. Kaže jedan od ovih: „Zasluzio si metak“. A on veli, činio sam što mi je drago.

Za tih četiri mjeseca, ja sam smršao 21 kg. Ne od straha. Ti si se pozdravio za životom, ja sam se pozdravio sa životom, nijesmo imali nikakvih familija, nikakvih pomoći, ništa. Kad sam došao na onaj miting, donio sam bio nekakve pare, bukvalno nijesu imali od čega da mi žive ni otac ni majka. Brat je bio u artiljeriji, on je u Popovom polju bio. Ružno je da ova vlast sad pere ruke od svega ovoga, a ja sam

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

ih očima vidio, tu smo bili, davali podršku. Kiša je padala iz neba iz zemlje, oni su bili tu, to je to.

Kad smo završili tu misiju, desilo se primirje i sve to stvarno, vraćali smo se kroz Trebinje, takvo poniženje, takve uvrede, nijesam doživio u životu, od mještana. Zašto se sad vraćamo, a oni treba da ratuju. Zašto sam ja došao da branim tvoju kuću. Ja sam te branio četiri mjeseca, do februara. Sad je primirje i sad pljuje, više, graje... To su strašne stvari.

Sve je lako dok se ne zapuca, a kad zapuca... Vidi jednu stvar, kad bi ti sad išao u rat, ubio bih tebe, pa sebe. Ne bih te puštio da patiš. Rat je katastrofa, rat je zlo.

Mladima bih rekao da se što više odaju, ne vjeri, nego nauči. Vjera i nauka su dva antagonizma nevjerovatna. Ja sam elektrotehniku završio. Svi najveći naučnici u historiji čovječanstva su osuđeni bili na smrt, na lomaču, od vjere, i vjera i nauka ne mogu zajedno. Imaju internet, imaju sve, neka se edukuju i neka malo pogledaju svijet, da ne slušaju kući, posebno ljude koji su ostrašćeni.

Da se brani svoja kuća to je najbitnija stvar, da se brani svoje. Ja sam čistog obraza pošao i vratio se. Rat nikome dobro nije donio, posebno ne osvajačima. Mi smo bili osvajači, to je osuđeno na propast.

Radomir Goranović, Nikšić

Ja sam bio od 1988. pa do 18. septembra 1991. u Dubrovniku. Živio sam u Kuparima. Bio bezbednjak, pomoćnik direktora bezbjednosti. Ja sam tu bio sa porodicom, niko me ne dira, ja sam oficir, „kosovac“. Godine 1991, škola počinje, sin dolazi iz škole, osnovna škola. „Tata“, veli, „skinuli Titovu sliku i stavili nekog sveca“. „Pod tom zastavom i tu nećemo, ja neću biti Tuđmanov oficir. Neće moj sin da uči vjeronauku i tačka“. I pukne, sve se poremeti, vidio sam da je sve gotovo. Poveo sam porodicu u Nikšić, a ja ostajem, pa šta bude.

Kontradmiraal Krsto Đurović je dolazio kod mene u hotel Grand, prije rata, prije sukoba, da bi pročitao naredbu Predsjedništva Jugoslavije o razoružanju paravojnih formacija u Hrvatskoj Peru Poljaniću. To je bio povod za rat. Krsto kaže Peru Poljaniću: „Predsjedniče, naredbu ovu izvršite, imate rok sedam dana. Tako piše u njoj. Ako je vi ne izvršite, ja ću.“ Kaže Pero: „Kako mislite, komandante?“ Krsto je imao plan kako da spasi Dubrovnik.

Dana 17. septembra, dolazim na kapiju Kupara, kad protesti pred kapijom, protesti majki zbog pogibije djece, Vukovar gori... Gledam, a na kapiji nema nikog, nema policije. Vidim da je vojska u hotelu „Pelegrin“, na kraju Kupara, prema vilama. Prilazi mi vojnik i kaže: „Druže majore, mi napuštamo Kupare“. „Šta pričaš to?“ Kosovac, a ne zna, i to jedan jedini. „Izvućite starješine i oružje iz Kupara noćas, naredili iz Beograda“. Nije bilo vode i struje dva dana, sve pripremljeno. Ostajemo sami, ja i pukovnik, ostaje i jedan radnik, civil sa nama. Odoše brodovi,

oružje, sve ode. Ovaj pukovnik poče da halucinira: „Evo ih, evo ustaše“. Ja rekoh: „Pukovniče, to su talasi“.

Sutradan, 18. septembra, u 7 sati plač, kuknjava... Direktor Titovih vila, tu će je ova banda komunjara odmarala, žena mu bila Crnogorka, umrla, bio je k'o stijena, i kad mu je žena umrla da njemu suzu neko vidi – nema šanse, takav je bio čovjek, uhvatio se za stub onaj i plače i udara glavom o stub, u hotelu. Ja ga zovem: „Ivo, Ivo. Vratite se vojska, mora se vratiti. Mi sad idemo kolima da vidimo šta je, da se vojska vrati“. Kaže on meni: „Slušaj, Radomire“, nikad me prije nije tako oslovio, uvijek činom, „samo znaj da Ivo Radić zna koga je služio čitavog života, ako bude morao ustaše, neće me biti. A to da će se vojska vratiti, neće nikad, ovo je kraj svega.“ Ja stao onako, muka me uhvatila. Radnici plaču, možda 200 radnika, porodice, djeca. Neki su bili otišli, kojima je javljeno. Sve je to bilo pripremljeno. Onaj koji je znao, otišao, onaj koji je bio Jugosloven, taj je ostao da gine. Moramo otići u Kumbor da vidimo o čemu se radi. Ja imam dvije bombe i pištolj na pojasu. Mi dođemo do Debelog Brijega. Izlazi čovjek iz grmlja i plače. Nikša Koljen, moj električar, jedna čestita porodica iz Konavala. Kaže: „Kud ćemo, šta ćemo?“ „Nidžo“, rekoh, „veze nemam“. On kaže: „Nećemo valjda pucati jedni na druge?“ On, jadan, u onaj grm ode sav uplakan...

Mi došli u Kumbor, sreće nas naš čovjek: „Jeste li izdali Kupare, jeste li predali Kupare?“ Došli kod komandanta Krsta Đurovića i on kaže: „Ljudi, ništa ne znam koliko ni vi. Samo je naređeno da se povuče vojska i oružje, a šta dalje, ne znam“. On ništa drugo nije znao kao da nije komandant. Bio je nervozan tih dana. On je bio miran čovjek, jedna dobrota. Jednostavno znači da je sve protiv njegove volje rađeno. I ja zovem, javlja mi se major, kaže: „Goranoviću, jeste li vi predali Kupare,

kao ovi u Splitu?“ „Slušajte, majore, j*bem li vam majku svima, na čelu sa glavnim što ste nas izdali. Nas optužuju za predaju i izdaju, a vi ste naredili za vojsku i oružje.“ Čista izdaja bila.

Nojko Marinović, komandant Trebinjske brigade, jedan od najboljih oficira JNA, legenda, častan čovjek, govori Krstu: „Komandante, odustalo se od plana odsijecanja Dubrovnika i davanja roka od sedam dana, što je presudno da se odloži oružje i izađu paravojske i da se ne dira Dubrovnik.“ Nojko je pisao taj plan svojom rukom, pravio plan za razoružanje, za spas Dubrovnika. Onda je promjena došla iz Beograda, neko je naredio, nema odsjecanja, nego napad frontalno. „Ljudi, ovaj drugi plan, plan napada, ja ne mogu“, rekao Nojko. „Moj komandante, pustite me da napustim vojsku, samo da idem“. Krsto mu dao auto. To je kraj septembra, uoči samog napada. I vojska mu tovari stvari, vozi u Dubrovnik. Vojska! Sve regularno. On je otišao normalno, vojska mu istovarila stvari i vratili vozila. Što ga suditi? Branio svoj narod...

Nakon toga, naredba iz Beograda, ko podnese zahtjev za skidanje iz vojske, izdajnik je. Milišić, kapetan vojnog broda, Hrvat, podnosi zahtjev. Reko Krstu i komandi: „Ja ne mogu pucati na svoj narod“, on je iz Dalmacije, „Molim vas!“. Gotovo, naredba, hapse ga i pet godina u Niš, u zatvor.

Bombradovanje je počelo malo prije prvog oktobra, gađanje preko Prevlake. Ko je gađao Prevlaku? Ko je ispalio metke na Prevlaci? Ko je

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

ispalio granate na Debeli brijeg, na granicu crnogorsku? Ko je ispalio rafale uoči paljbe, ko? Evo ti ga u Nikšiću, specijalna jedinica MUP-a Crne Gore. To je igra bila da se Dubrovnik napadne, da se Hrvatska prizna. Je li Televizija Crne Gore prikazala rupu od granate na Sutorini? Kako se zove, onaj? Emilo Labudović. Prikazao rupu: „Evo ustaše gađale“. Sve režija bila. U oktobru su ušli na teritoriju, 1. oktobra se prešla granica. Prve granate kad su pale, pobjeglo je sve za Dubrovnik, pobjeglo je sve i MUP i sve, oružje su kupili po ulici. Toplu hranu su nalazili po kućama. Niko nije očekivao napad na Dubrovnik.

Zbog Krsta Đurovića sam ostao u vojsci. Ja ne znam da je 5. oktobra Krsto poginuo, i u bungalovu čitavu noć, petak uveče, plačem i pišem pisma, tri pisma, generalštabu, majci i ženi. „Bacam uniformu i idem neđe na front sa običnim vojnicima“. Ulazi Duško, koji je bio ostao sa mnom, radnik. „Šefe, šta je? Šta je s tobom?“ „Dule, molim te. Ove tri koverta mi pošalji.“ „Šta je bilo?“ Ja sav uplakan, čitavu noć uplakan: „Ja bacam uniformu, ja više nijesam oficir, kraj.“ On stade malo i kaže: „Znaš li da je poginuo Krsto Đurović?“ Kao da je neko rafal ispalio u mene. „Kakav Krsto, Bog te vidio. Daj mi te koverta!“ I odem kod Husa. Sastanak, saopštenje, pao helikopter, hapsi sina, svašta. Tačno je da je ubijen od strane naše. I da je pao u raspored naše. Samo je pitanje jedno da li je organizovano i namjerno po zadatku srušen helikopter ili su budaletine, koje su inače bile 90% po ratištu... Nije niko ni za koga znao, ubijali smo jedni druge kao stoka. Na grobu su mu rekli: „Hrabro poginuo od ustaške ruke.“

Imao je Krsto jedan feler. Znaš koji? Žena Hrvatica. Pavle Strugar – žena Hrvatica. Znaš šta je bio Kadijević? Njemu je majka Hrvatica, supruga Hrvatica. Pokojni, isto veliki čovjek, Barović, što se ubio – žena Hrvatica. Sve su to bili feleri. Znaš zašto? Jer je tada u vrhu vojske bio nacionalizam, u vrhu. Meni je supruga Hrvatica. Odmah prekrižen u startu. Svi jugoslovenski oficiri koji su ostali Jugosloveni su stradali, na ovaj ili na onaj način. U Hrvatskoj, Bosni i ođe i svuda. Najveći kosmopoliti u Titovoj Jugoslaviji bili su Crnogorci, nijesu gledali ništa, ni koje su vjere, ni nacije. Svi ostali su tražili svoje. Ja samo da vam kažem da nacionalizam ne podnosim. Ja sam tako odgajan i ne što sam odgajan, nego smatram da ništa gore nema od nacionalizma, a pogotovo kleronacionalizam.

Morinj je formiran početkom rata, i ja sam odmah tamo premješten. Tamo sam bio do februara, ključni dio, prva tri mjeseca. Poslije je malo ko dovođen. Ja sam imao najveći čin u Morinju. Nijesam bio glavni, nego sam bio sa najvećim činom. Kapetan prve klase je bio šef u Morinju. Manji nama rukovode.

Prvih dana straža dovodi neku grupu hrvatskih policajaca. Mlate ih usput, na ratištu dobili batine. Dolaze osakaćeni, slomljeni, svašta se događa i ulaze u Morinj. Za nekoga dolazi ljekar, previja, nekog voze u Meljine.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Mi imamo 4-5 kontejnera, svako je imao svoj, ja sam imao svoj kontejner, sobu za odmor i sobu za razgovore. Tamo je bila i straža, taj objekat isto postoji, tu je bila hrana i ostalo, i jedan jedini telefon. Niđe svjetla, niđe WC-a, u šumi su vršili nužde, niđe kupatila, ni vode, užas, s te strane užas. Davali su im da jedu, ali ovo drugo je bio užas. Mi ujutro dođemo na posao, dvojica stražara odlaze u hangar, obično jednog saslušas, obaviš razgovor o svemu i svačemu, uzmeš izjavu, on potpiše izjavu i ide. Da li ih je neko od stražara mlatio, to ne znam. Svakog mog su opet saslušavali ili Tarle Zlatko ili neko drugi. Ja sam znao da me prate.

Znam da su u nekom kontejneru zatvarali one malo jače slučajeve. Tu je nesretni Antun Kralj završio, prenoćio, dobio batine. Kažu mi, uhvatili smo komandanta ustaškog iz Cavtata i doveli ga u zatvor. Ja rekoh: „Dovedite mi ga“. Znam da je bruka neka, čovječe, komandant odbrane Cavtata, Antun Kralj, turistički radnik, znali smo se prije rata. On kad je vidio da vojska dolazi u Cavtat, podigao bijelu zastavu. Tri hiljade izbjeglica iz Konavala u Cavtatu u hotelima razmješteno. Spasi vojnike da ne izginu, spasi izbjeglice, spasi Cavtat da ne izgori. Rekao sam da ga slučajno ko ne dira. „Ja znam tog čovjeka, kakav ustaša“. Pričamo mi tako, ja rekoh: „Antune, šta sad, Bog te vidio?“ On govori: „Znaš šta je spas? Nema ubistava onih masovnih po Dubrovniku, nema toga. To, paljevine, rušenja, to je svaki rat, to će se zaboraviti. Nema ubistava, nema zločina velikih...“ Tako je rezonovao čovjek. Iznio je bijelu zastavu i spasio Cavtat. Bez metka, bijelu zastavu, spasio narod, vojsku, častan čovjek.

Ja ispred kafane prije nekoliko godina, kad ispred kafane kola, dubrovačke tablice, meni srce zaigra. Prišao sam da pitam znaju li Antuna Kralja. Momak, vozač, kaže: „Kako da ne. To je moj prijatelj.“ Molim vas, pozdravite ga i kažite da ga je pozdravio pukovnik Goranović, koji ga je saslušavao u Morinju. Oni rekoše: „Da, da. Islednik iz Morinja.“ Pozdravite ga, biće mu milo. Imam ođe njegovu cedulju, koju mi je poslao – „Pozdrav u ime svih robijaša“. Pitao sam ih je li Antunu podignut spomenik u Cavtatu, spasio Cavtat, spasio tri hiljade izbjeglica. Govore oni: „Kakav crni spomenik, on je izdajnik u Zagrebu. On je iznio bijelu zastavu. Predao Cavtat četnicima.“ To je tako.

Znaš šta je uradio Antun? Kaže meni ovako: „...Nije mi teško što su me doveli poslije mjesec dana.“ On je u Cavtatu ostao s vojskom, uspostavili red, kad je sve završeno – hajde u Morinj. Tu noć kad su ga doveli Antuna, Budo ga udario kundakom. Budo, poginuo je poslije, ubio ga je drug u kafani, bio je komandir straže. I veli Antun: „Ne boli me što su me doveli ovđe, ne boli me to što me udario, nego on ne zna da ga ja dobro znam, ne zna da je bio u mojoj kući, ne zna da su on i njegovo dvoje braće i sestara, otac i majka u kući mog oca proveli pola godine kad je bio zemljotres u Crnoj Gori...“ Budovu porodicu, kad je bio zemljotres u Crnoj Gori, otac Antuna Kralja primio i bili su nekoliko mjeseci u njegovoj kući u Cavtatu. „On da me udari i da mi tako vrati, e to me je zaboljelo.“

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Krsto Đurović je samo htio da sačuva Dubrovnik, a da se paravojne formacije istjeraju. Ono što je bilo tih formacija, nije puno, vrlo malo toga. Onaj Emilo Labudović, koji danas vedri i oblači, objavio je sliku Kurda mrtvog na ulazu u Cavtat. Hvataju njega kod Hrvata, kod njega bio. Njih dvojicu izvode. Ovaj Hrvat, ćuti, zanimemio. Oni mu nađu dolare i ubiju Kurda. I ovaj Hrvat došao u Morinj, preživio. Ja ga zovem, kaže: „Ma kakvi, to je Srbin iz Knina“. To je bio čovjek Srbin iz Knina, koji je jadan pocrnio bio, bio tu fizički radnik. Živa istina.

Ili onaj slučaj u Cavtatu, vojnik kad je poginuo u kući, ona bomba kad je bačena. Tog Hrvata Zdenka Bulića, koji je bio u kući, bez oružja bez ičega, njega optužili da je on ubio vojnika. Zdenko je doveden kao bombaš, proglašen bombašem od ovih što su ga doveli. Ma, naš bacio bombu, nije Zdenko nego naš. Bacio, nije znao da je naš vojnik unutra, pa je bacio kad je ušao. Taj mali izašao iz kuće, plače: „Ubih ga!“ Zdenko se sakrio i poslije ga našli. On je doveden, i oni svi su dovođeni, premlaćivani da bog sačuva. Usput tamo, pa onda u Kumboru dolje, đe je vojna policija, tu su ih tukli. Oni su premlaćivani dovođeni na Morinj. Tukli su ih bestijalno.

Što me nisu optužili? Ja sam pokazao pismo Antuna Kralja iz Cavtata koje je poslao po jednom policajcu, Nikšičaninu, zahvaljuje se u ime svih koje sam ja saslušavao. Na korektnom odnosu. Kad sam to pokazao, i rekao evo vam 39 imena, bude li me bilo ko od njih optužio... Sve drugo me ne interesuje.

Preko 200-300 ljudi je prošlo kroz Morinj. Mnogi od njih nije trebalo ni da vidi Morinj. Tvrdim da ni petoro ljudi nije bilo za Morinj.

Da su Hrvati uradili od Herceg Novog što smo mi od Dubrovnika, ja bih stražario na Debelom brijegu dok sam živ i ubijao svakog koji naiđe otuda. Ne bi ga pitao je li bio u ratu. Ne daj Bože da mi u Crnoj Gori osjetimo to što su oni tamo osjetili. Mi nijesmo svjesni toga, ođe bi bilo još gore. Samo guraju mržnju, mržnja im odgovara, ovi političari.

Ovo mi najteže pada, hajde rat kao rat, ali ova mržnja sad bratska... Znam kuda nas vodi. Ja ne mogu da shvatim muslimane, Hrvate, Albance u Crnoj Gori. Oni nijesu normalni. Je li moguće da oni vjeruju Srbima i Crnogorcima? Ako hoće brat Srbin ili Crnogorac, od istog oca i majke, međusobno da se ubija, pa šta bi onda radio ostalima!?

Ovaj narod treba da shvati šta im je napravljeno. U Sarajevu, moja je supruga iz Sarajeva, Hrvatica – to je jedan narod bio, tu nije bilo podjele. Njen brat Hrvat ostane u kući i jedan Crnogorac, bio je podstanar kod njega u ratu. Njena baba prekoputa, muslimanka, sakrije ih u podrumu svoje kuće da ih ne bi muslimani ubili, jer je to muslimanska teritorija. Sve vrijeme ih krije i hrani, a njoj sin i unuk na liniji. To nijesu heroji, to je više od herojstva. To se ne zna, to će ostati. To je greota.

Predrag Nikolić, Podgorica

Odmah poslije srednje škole, 1991, otišao sam u vojsku u junu. Imao sam neku namjeru da dobijem pasoš i da idem neđe iz zemlje, već je sve jasno bilo što se tiče rata. Otišao sam u Beograd u kasarnu na Zvezdari. Postoji ta priča da se ništa ne radi prije zakletve, međutim, ja i jedan moj kolega prvih pet dana samo smo istovarali nekakve kašete, bombe, oružje. Opućili smo se. To je bilo, naravno, gore, za Hrvatsku. Poslije je došla ta septembarska klasa, oni su došli iz Vukovara. Uglavnom su svi bili pod onim posttraumatskim sindromom. Njihove priče su nevjerojatne o tome što su sve tamo doživjeli. Od pucanja do skupljanja leševa, uglavnom, niko od njih nije bio psihički stabilan. Neđe je moja odluka bila da to je neizdržljivo i da se oslobodim, da smo ostali u Beogradu.

Poslije dva mjeseca, pošto je završena obuka, došlo je to da se vraćamo u Crnu Goru. Znam da je jedan iz susjedne čete, jedan momak iz Danilovgrada, plakao kad nas je gledao kako odlazimo... Mi, Crnogorci, pokupljeni smo, došli smo tamo u Batajnicu na aerodrom. Prvi put smo lećeli, većina nas, avionom. Bilo je ono kao iz filma *Kosa*, čak je jedan ode iz Podgorice počeo tu numeru i da zvižduće. Ušli smo u te transportne avione i došli do Golubovaca. I sad tu neka priča ide da već su roditelji obaviješteni da ćemo doći u Podgoricu za par dana, sprema nam majka kolače, vjerovatno će nas puštiti iz kasarne.

Međutim, kako su nas odmah iz aviona utovarili u autobuse, samo je ušao tadašnji komandant kasarne, neki pukovnik, i rekao je da sad idemo na dubrovačko ratište, da mijenjamo septembarsku klasu. Kad

nam je to rekao – šok. Ja sam se osjećao prevarenim. Ne znamo ni što se tamo ratuje, ni što se radi. Uglavnom smo bili деца, 18 godina smo uglavnom imali, malo ko je bio stariji. Uglavnom su bili Crnogorci. Znam ispred mene dvojica, jedan je počeo da plače. Ja sam razmišljao na trajektu u Herceg Novom, tamo u Lepetanima, da siđem i da krenem pješke za Podgoricu. Onda sam razmišljao – kako ću ja u Podgoricu u uniformi i sve ono, nešto mi je to bilo nemoguće... Dosta je tih autobusa bilo. Ne znam koliko je bilo aviona, možda dva.

Nas su prebacili u Cavtat u hotel *Makedonija*. Bio je dosta devastiran, u donjem spratu su ostali kreveti, tu smo spavali. Gornji sprat je bio javni toilet. Tu smo čuvali stražu. Sjutradan smo dobili municiju, bombe, kao da je ratno stanje. To je kraj ljeta, septembar. Uglavnom, kad smo došli, kad su nam podijelili to oružje i čuda, onda smo prvih par dana čistili “bedem” oko hotela. “Bedem” se sastojao prvo od nekih finih francuskih vina, onda viski od litra, a poslije oni mali čokančići. To je nevjerovatno bilo kako je sve to uz zid hotela sa stražnje strane bilo posloženo. To su, pretpostavljam, ti rezervisti koji su bili prije nas, koristili usluge toga bara, iz hotela *Makedonija* i gore je bio hotel *Kroacija* koji je u to vrijeme Jugoslavije bio sa pet zvjezdica. Kad smo mi došli, hotel *Kroacija* je bio pun izbjeglica, koji su izbjegli u Cavtat.

Tih nekih deset dana kad su nas iz Beograda uputili ka dubrovačkom ratištu, nijesu znali moji ni đe sam, ni što sam. To je bila velika trauma i onda su dobili informaciju i poslije nekih 10–15 dana su došli da me posjete na Grude, tamo je bila neka komanda za sve. Oni su me tamo čekali. Ja našao neki prelaz do tamo i bio sam sa njima jedno sat vremena.

Kad smo se vraćali, našao sam prevoz, zaustavio sam neki kamion i ušao sam. Kamion vojni, bio je pun rezervista koji su išli na neki zadatak, a svi su bili pijani. Mene su ostavili gore na ulazu u Cavtat. Kako je Cavtat skroz dolje, to je jadranska magistrala i ima dosta da se pješaći. Ja sam pješaćio tu u uniformi, bez puške, što je bilo strogo zabranjeno i niisam znao đe je hotel *Makedonija*. Kako sam počeo da naizlazim na prve kuće, jedna žena, gospođa je bila, radila je oko bašte. U tom trenutku mi je bila ta scena nadrealna: ja u uniformi, ona radi oko svoje bašte. Ja sam u stvari tu neko ko je došao i pitao sam je, kao da sam turista, đe je hotel *Makedonija*. Ona me je pogledala, stala i objasnila mi. Ja sam zahvalio i nastavio. Međutim, onda se tu bila okupila neka grupa 4-5 mještana. Njima je kao bilo strogo zabranjeno da se okupljaju, onda je meni palo na pamet da nijesam ponio pušku, gledali su me naravno i ništa, išao sam, išao... Onda je došla vojna policija nekim malim džipom, oni su ih tu bukvalno oćerali, ja sam tu prošao i došao do hotela *Makedonija*.

Držali smo straže jedno 10–15 dana ispred hotela, sa punim okvirima municije. Tu su dolazili ti mještani i te izbjeglice da traže neke dozvole od komande jer je to u stvari bila komanda. Taj osjećaj je bio, da sjedi čovjek, kao u partizanskim filmovima, maltene, kao okupator, kao Njemci, samo što onaj šlem nijesmo imali. Mi smo naravno pričali sa tim ljudima, upoznavali se sa njima. Oni su otprilike tražili neke dozvole da idu u Herceg Novi da kupe nešto hrane, da nabave. Stalno su, svaki dan čekali tu, bili su redovi. To je psihički, u tom smislu, bilo teško. Mi smo samo držali te straže i bili kao neka okupaciona vlast. Mislim, tu nešto, sjediš i pričaš sa ljudima koji su isti kao ovi odavde, babe sa crnim maramama i ti nešto izigravaš nekog stražara. Poslije sam našao neka pisma koja su oni pisali Crvenom krstu, međutim, ta pisma su bila dolje, na recepciji i sva baćena. Znam da je bilo vrijeme, kad nije bilo

te gužve, da sam čitao ta pisma, nažalost, ni jedno to pismo nijesam sačuvao. Pisali su rodbini svojoj u Hrvatskoj, očigledno da ta pisma nikad nijesu došla do odredišta, nego su bila bačena.

Upoznali smo ovog jednog koji je dolazio kod kuvara. Kuvar je bio iz Bara, nije imao pušku i stalno je negodovao zbog toga, jer može neko da mu upadne. Bilo je puno izbjeglica i mještana. Svako jutro mu je dolazio jedan čovjek, on mu je davao ostatke hrane za psa. Skroz smo se upoznali. Znam, jedanput sam mu ja dao sataru da sam reže to meso. Onda su mi ovi poslije rekli – „Kako mu daješ sataru, zamisli da te udari?“ U suštini, taj strah je bio sve.

Pamtim ženu, imala je prelijepu ćerku. Bila je naše godište, upečatljivo lijepa. Ova majka je stalno čekala, nije psihički bila dobro i stalno je govorila, šta će nam to. Prvo pita odakle smo, onda šta će vama Crnogorcima ovo, navukli su vas, mi da ratujemo i čuda. Nije bila nasilna ali voljela je da dođe da priča. Što se tiče te regularne vojske, niko nije imao problema, niti je prema tim mještanima bilo nikakvih konflikata. To su sve bile žene. Nije bilo muškaraca, sem ove što sam vidio kad sam išao i ovaj što je dolazio svako jutro ili svako drugo jutro u kuhinju. Sve su bile žene. Ti, nešto si dio nekog ratišta, u suštini si tamo došao da stražariš punog okvira pred ženama koje traže pomoć.

Poslije nekog vremena smo dobili neku poziciju iza toga hotela *Kroacija*. Tu ima jedno šetalište i ima jedan kao rt i gleda put

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Dubrovnik. Mnogo je bilo psihički rasterećenije kad smo otišli na tu osmatračnicu, nije bilo kontakta sa mještanima, niti sa oficirama. Samo gledaš more, gledaš Dubrovnik, čekaš da ti prođe ta smjena i to je to. Dubrovnik je prelijep odatle. Naš je zadatak bio da alarmiramo tu komandu u slučaju da Hrvati iz Dubrovnik naprave desant brzim patrolnim čamcima i sve nas pobiju. Naravno da od toga ništa nije bilo. Ti brodovi nikad nijesu došli. Jedanput, sam sam bio, vidio sam kroz dvogled neki brod i preplašio se. Međutim, to je bio brod tih jedinih plavih šlemova, koji su došli na neke pregovore. Preko dana nas je bilo dvojica, uveče četvorica. Uveče, čitavu noć stražarimo i uglavnom smo spavali. Poslije kad dođe neka inspekcija, viču nam, što spavamo. Stalno su neke uzbune bile, nešto.

Preko dana smo poslije našli zabavu jer je iza bio neki tunel, pa smo pucali kako smo imali municije dosta. Stavljali smo boce i pucali. Staklene boce. To nam je bila zabava. I bio je trenutak kad je jedan momak otišao te boce da postavi i kako se čovjek oslobodi, stalno je s puškom, uveče i preko dana, nekako se saživi s njom, slučajno mi opali metak, a tunel je možda metar i po sa dva. On je ispred i nema kud. Kuda je njemu taj metak koji sam ja slučajno opalio, prošao, ja ne znam. Ja samo znam da mi se sve usporilo i da sam čekao da čovjek padne. Eto, nekom ludom srećom taj metak je neđe pored njega prošao. Ja i dan danas ne znam, taj momak koji je isto iz Podgorice, kuda mu je metak prošao. On ništa, pita me: – „Što je?“ Ja rekoh: „Ništa“.

Onda smo imali motorole i tim motorolama smo nalazili tu istu frekvenciju s ovim Hrvatima prekoputa. Nešto se tu prvo psuje, čuda, a onda smo par puta pričali. To su bili neki naši vršnjaci – 18, 19 godina.

Nije to sad bila neka duga priča, ali *odakle si, koliko imaš godina*, kao i sad. Par puta je bilo i to, da smo pričali sa njima.

Bilo je tih situacija da uđemo u neku barku, tj. neki jedrenjak drveni za koga su rekli da je neki Hrvat iz Amerike ili Australije dao pare da se čuva. Niko od nas nije ulazio tu. Ludilo, sve od drveta, jedrenjak ogroman je bio i jedan uzima iz čista mira, bio je neki ukras kao sidro od drveta, on mače to i baci. Rekoh: „Što to lomiš, jesi normalan?“ Kaže: *Što da ne lomim*, to je hrvatsko“. Tako da nije bilo te neposredne opasnosti rata, ali je jasno moglo da se nasluti, da i ti ljudi i ta deca koja su uplašena, da bi bili prinuđeni da rade svašta od straha, od pomračenja svijesti, od svega. Svi su bili ostrašćeni.

Ne znam, tu je stalno neka doza straha, i bilo je tih priča od oficira, ludila... U slučaju da će nas bombardovati, da imamo tajno oružje Nikole Tesle i da će Rim, Berlin, ne znam, Beč, sve otići u vazduh. Onda čovjek hoće da se nasmije i hvata pogled tih vojnika, koji su u istim govrima kao i ti, ali niko se ne smije. Ne znam, možda misle ozbiljno ili ne, ali neđe čovjek vidi da je skroz drugačija atmosfera i da je ta atmosfera straha. To su bile devedesete, to je bio takav okvir, da su ljudi skroz ispranih mozgova.

Onda smo mi poslije toga, kad su Ćosić i Panić potpisali to primirje, i mi smo se povukli. Znam da su došli ovi UNPROFOR-a, mi smo se postrojili, predali smo im to kao u filmovima. Prije toga, isto kao što smo sređivali ove boce, prije nego što smo se povukli, sve što je moglo iz toga hotela da se iznese od slika, pošto je to bio hotel *Makedonija*,

kao neko sindikalno odmaralište makedonsko, pa su u svakoj sobi bile slike svetaca, od tih slika svetaca, do kreveta, do svega, sve smo ponijeli, utovarili u kamion i to je otišlo neđe ovamo za Crnu Goru.

Na kraju, kad smo se povukli i sve pokupili iz toga hotela *Makedonija*, ušli smo u kamione. Neka je kiša bila, ljudi neki idu asflatom, mi idemo iz Cavtata. Smjestili su nas u Kumbor, tamo je bila kasarna koja je imala četiri bioskopa. Gledao sam film tamo. Tu je bilo stalno tu igranje strahom, hoćemo li se vratiti, stalno neke vježbe, nešto, presija da jednostavno ne znamo hoćemo li se vratiti tamo ili ne. Mada je sve bilo jasno. Ta vojna taktika da si stalno u strahu. Onda smo, konačno, otišli u Podgoricu. Podgorica nam je bila kao ta sigurna zona. Svi su bili srećni, nešto su pjevali. Znam da su na Cetinje, neki su brali drva i ovaj jedan kad nas je vidio, htio je da nas gađa. Realno, deca smo bili.

U hotelu *Makedonija* bilo je knjiga dosta, uzeo sam *Bibliju*, neko luksuzno izdanje, sa Direrovim ilustracijama i *Talmud*, to sam našao i ponio. Donijeli su neke knjige i u kasarnu u Podgoricu, bio je jedan komplet bijeli Tina Ujevića. Razmišljao sam to da ponesem kući, stajao je tamo đe smo gledali televizor i jednu noć, dok smo bili tu u Maslinama, pravili su pasulj na nekakvom rešou i nijesu imali gdje da stave onaj pasulj. Onda je jedan uzeo knjigu, pocijepao i sipao taj pasulj. Onda mi je krivo bilo, đe ne poneseoh to da se čita, a ne za pasulj. Tako je završio, uglavnom. Ostala mi je i monografija Dubrovnika. Meni je to bilo zanimljivo, kao turistička brošura, povez je bio iscijepan. Imam još to, sačuvao sam, *Dubrovnik od istorije do turizma*. Kad sam se "skidao", kapetan gleda jesi li šta ukrao, pa te pretresaju. Ja to stavio u tu neku torbu i kapetan vidio i govori: „Imaš ovo, što će ti ovo?“ Ja rekoh: „Kao uspomena, treba mi“.

Marjan Šantić, Kotor

Prečesto su nas zvali u rezervu. I po dva put u godinu dana, što se ranije dešavalo jednom u sedam do deset godina. Već je to bilo malo sumnjivo. Doduše, niko me nije mogao ubjediti da će biti taj rat, jer sam vjerovao u to da smo vaspitavani u duhu bratstva i jedinstva. Ja sam u to vjerovao, i još u to vjerujem, bez obzira na to što se to ne dešava. Naprosto, ja sam tako vaspitavan, uvijek sam bio Jugosloven. Uvijek. Bio sam stalno za Jugoslaviju i sve to što se dešavalo, sve sam govorio *Nije to ništa*.

U globalu, svašta si očekivao. Počeli se pojavljivati mrtvi na sve strane. Počeli su ljudi da ginu po Slavoniji. Jedan ti je dosta da se prepadneš... A mene su pozvali u rezervu, i ja rekoh što je sad ovo, ja im neću ići. Pitam oca: „Što da radim?“ Kaže: „Ako ne pođeš, doći će oni po tebe. Ako pođeš, možeš da spasiš glavu. Ja te drugačije ne znam savjetovati, da li da pođeš ili ne pođeš“. Tada mi je prijetilo ako me povedu u zatvor, hoće li me tamo neko ubiti? Ako sam već na ratištu, možda se sakrijem, možda se sklonim, možda pobegnem, pa imam više šanse da preživim. Pošao sam u rezervu, obukao sam uniformu, jer računam, već ću se ja nekako snaći, neće oni mene natjerati da odem u rat. Pošli smo u Radoviće.

Vojska se klela, ja za tog čovjeka nijesam znao, ni čuo za tog Krsta Đurovića, ali oni su se kleli da nešto poštenije i časnije nema u vojsci, i blago nama s njim, dok je on tu, ne moramo se sjekirati. On je, koliko su meni pričali, rekao da neće vojna noga kročiti na Hrvatsku dokle

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

on ne provjeri da li je istina što pričaju da Hrvati spremaju invaziju na Boku kotorsku. Da ih ima valjda trideset hiljada tamo, da se spremaju da umarširaju, i ovo i ono. Ja sam to čuo, da li je to istina ili nije, to ne mogu znati. On je pošao na uviđaj, da vidi će je ta hrvatska vojska kako bi mogao da reaguje. Oni su mu govorili, ti njegovi prijatelji: „Pazi se, nešto se sprema, pazi se“. On kaže: „Ne, dok sam ja živ, neće se napadati Hrvatska“. Međutim, počelo nešto da se šuška, da je usamljen u tome da nema podršku, da su jake te UDBe, i kako se zovu SUDBE, nemam pojma, ta vojna mafija. Samo su javili, *poginuo Krsto, pao je helikopter*. Prvo su javili da su ga Hrvati srušili, međutim ova vojska koja se vraćala otud kaže: „Ma koji Hrvati, tamo nema nijednog“. Bilo je odmah čudno kako je on sam poginuo, da bi poslije rekli da je poginuo s njim još neki vojnik koji vjerovatno nije htio da čuti. Bio je pun helikopter. Srušili se, nikome nikakva ogrebotina, vojnici kažu svi zdravi istrčali, ovaj mrtav. Meni je ovo tada bilo strahovito sumnjivo. Naprosto smo mi vojska između sebe bili u nedoumici jer je bio problem sa ljudima koji su bili ratnički nastrojani. Kako neko da spriječi toliku vojsku. Da jedan Đurović zaustavi toliku vojsku, nije bilo šanse. Kakvi... Ma nije bilo nikakve šanse. Bio sam 100% siguran da je ubijen i onda sam promislio ovako: „Sad nam nema spasa. Sad smo gotovi, više nema ko da nas brani da nas štiti, sad će da nas šalju“.

U Radovićima smo se nelagodno osjećali, ali nekako sigurno, sve je to bilo nekako daleko od nas. Sve dok nije počelo da gruva. Topovima su, 110 mm, tri dana, danu i noću, bombardovali Konavle, Dubrovnik i sve ostalo. Tih dana kad je krenulo bombardovanje Konavala sa Klinaca, ja sam bio u Radovićima, ali svaki top koji se ispali, to ti je kao pored uva da ti opali... Gotovo, nema više, rat je... Tu su dolazili ovi topdžije i smijali su se. Ja rekao: „Kako se osjećate kad ubijate te

ljude?“ „A ko zna đe to pada.“ S tim što su vrlo brzo pogodili benzinsku stanicu koja je bila poviše Dubrovnika, to je bila jedna benzinska stanica na raskrsnici za Dubrovnik i gore za Trebinje ili tako nešto. Kad je pogođena ta benzinska stanica, gorjelo je kompletno nebo. To se videlo sve crveno kako gori. Kad ti vidiš sa Luštice, iz Radovića da gori, onda to nije ni daleko... U globalu, ti ljudi koji su pucali dan noć, oni su se samo smjenjivali. Naprosto, ne volim ih sad videt. Ne zato što su pucali, nego što nijesu imali nekakvu empatiju, nijesu se osjećali krivim, a pucali su kao da se šale: „Ajde malo, mi ćemo da pucamo, pa poslije kad se oni prepanu, mi idemo kući i to je završena priča“.

I, bilo je okupljanje jednog dana u toj kasarni, glavnu riječ je vodio Branko Vučković i on je, sad ću to malo da karikiram, ne mogu se sjetit svake riječi, ali to je izgledalo ovako: „Hrabri moji sokolovi, junaci (ovi-oni...) mi smo napadnuti od strane Hrvatske, ko naši đedovi i prađedovi, (ono-ovo...) znali su da brane svoju slobodu, (trta-prta...), mi smo tu da branimo našu otadžbinu (da ono da ovo...), a kukavice, fukarice, đubradi (ovakvi onakvi...), neka odma izađu iz stroja“. Ko će ti izaći ako si ga već nazvao kukavicom, fukarom, gadom, ovakvim onakvim. Svaki dan šalju po 20–30–50 vojnika prema Dubrovniku. Poslije tri dana topovi su prestali da pucaju, to ti je bio znak da je naša vojska već tamo. Nisu svi htjeli da ratuju, vraćali su se oni koji su imali dobre veze i koji su bili lukavi, pametniji nego ja. Prazni se kasarna, tu je bilo nekoliko hiljada vojnika, prazni se danas, sjutra, prekosjutra... Naprosto vidiš da ti se približava i tvoj dio. I dođe ti taj dan kad je ostalo u kasarni nas dvadesetak. I oni kažu: „U kamion“. „Nećemo mi u kamion“. „Bogami očete na ratište“. „Ne.“ „Dobro dobro, kad nećete, sjedite tu, pa ćete rabotat nešto kroz Radoviće.“ Sve ti je to mučno. Vidiš, ne znaš šta te čeka za pet minuta, hoće li te mrak izjest, najviše

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

se bojiš onih svojih. Bez obzira na to jesi li u pozadini ili tamo. Oni meni sutra kažu: „Ajde, molim te, oli pomoć da se nešto u Arsenal utovari“. Ja reko hoću. Nas pet-šest odemo da to utovarimo. Međutim umjesto za Tivat, mi idemo za Kotor, produžujemo u Risan. Nastavljamo mi put na Debeli brijeg. Ja pitam onoga stražara, kažem mu da na granici ja idem kući. „Nećeš 10 koraka učinjet, ubiće te“. „Ko će me ubit?“ „A tu neki pjani ludi momci. Ajde, čovječe, kamionom, pa bježi tu đe dođeš, bježi natrag.“ Ja rekoh da je možda tako i bolje, možda me čovjek iz najbolje namjere posavjetovao. I mi ti završimo u Kuparima.

Vojska je išla na Hrvatsku i bila zaustavljena kod Cavtata. Bio je jedan most između Cavtata i Kupara koji je bio miniran, i taj je most je zaustavio tenkove i vojsku da ne idu prema Dubrovniku. Međutim, ovi kad su već stali, topovima su, i iz tenkova ili kamiona, tako su pucali po Kuparima, da nije bilo drveta koje nije bilo izbušeno sa šrapnelima i svim čudima. Svi pijani... Ovaj više, kapetan vojske, ili major, ili nemam pojma, te činove nikad nijesam znao, više na njih: „Prekini pucanje!“, a oni duplo brže i trče da napune, čovječe. Pijano, ludo... Na kraju ovaj kaže: „Čujete li šta vam kažem?“. „Miči se“, veli, „da ti glavu ne skinemo“. Čovjek naprosto vidi da će ga ubiti, naprosto. Naoružan, pijan čovjek, ubiće nekog. I pobježe, ća. I onda ovi čine što je njih volja.

A ja kad sam išao prema Kuparima, izviruju ruke i noge iz livada, leševi. Plitko zakopani. To su ljudi koji su bježali, pa eto da te ptice ne jedu, da ga zakopaju samo površinski. A kad sam došao u Kupare, a znaš, kao đavo, vidiš jedan zamrzivač vanka stoji u šumu. U šumi zamrzivač stoji. Ja rekoh, hajde da ga otvorim, đavo mi nije dao mira.

Prvo sam pomislio ako ga otvorim eksplodiraće, a toliko mi se smučio život više. Naprosto poslije nekoliko dana smučti ti se život: gladan, glibav, znojav, moralno uništen, naprosto gledaju da te toliko ponize da ti više ne razmišljaš o nekim stvarima, nego reaguješ instinktivno. Otvorim ja taj frižider. Tu mora da je bio ljudski leš. Kad sam ga otvorio nije bilo ničega, a taj smrad, ... Trčao sam sigurno 15 min. kroz onu šumu, a onaj smrad za mnom. Takav smrad, u životu... Inače, mogu da podnesem sve živo, a od ovoga smrada, džabe sam ja bježao, on je za mnom išao. Toliko je to...

Dopao sam u obezbeđenje Jokića i Zeca. To lično obezbeđenje nije ono koje stoji uz njih i pazi da im se ništa na desi. Ja ih skoro nijesam ni gledao. Ovo naše obezbeđenje se sastojalo od 20 vojnika i nekoliko puta smo upozoravani u slučaju napada hrvatskih vojnika i hrvatskog helikoptera da mi ostajemo u odstupnici, što znači – vi ćete poginuti. S obzirom na to da sam znao da su tih desetak od nas 20, momci vrlo inteligentni i pametni, ne znam koliko bi mi ikoga zaštitili. Vrzvalo nam se po glavi kuda ćemo pobjeći, da i mi spasimo glavu. Iskreno da kažem, ona druga destorica, da ih sad ne spominjem, oni su se bavili krađom. Sve to što su krali kroz Konavle, kroz Cavtat, kroz Kupare, to je išlo za Crnu Goru i za Kosovo, a imali su svoj interni dogovor kako će prilikom prodaje svega toga izdijeliti te pare. Kad sam zamolio jednoga čovjeka, koji je tu iz Boke, koji je rodnom iz Hrvatske da me prebaci do Boke da pođem kući da se okupam, da se sredim, on je rekao – nema mjesta, krcat sam ti do glave. Krcat – nije bio krcat ljudi.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

U Kupare 4 vojnika ukrala Reno 4 i voze ga na felme, nema guma, a vlasnik Renoa 4 trči za njima i oni prođu kroz vojnu policiju i naravno, vojna policija zaustavi čovjeka.

Bile su dvije Titove vile na jednom poluostrvu, preko puta se vidio hotel *Galeb*. Hotel *Galeb* je bio kompletno opljačkan. Ove dvije Titove vile upravo su bile opljačkane kad sam ja došao. Bio je ostao popis tih vila, sve je bilo zlato i srebro, namjenjeno Titu. Oko nas su se čuli pucnjevi. *Fjauuu*, čuješ ga kako fijuče, tako da smo gledali da protrčimo između drveća, a svaki drugi dan bi bili po 12 sati navrh brda đe te ubijalo i sunce i kiša, nijesi imao šta da jedeš, no smo ložili neke budalaštine. I Dubrovnik je bio na izvolte, ispred nas. Ovi su, pretpostavljam, između, đe je bila benzinska, od Kupara naprijed, topovima gađali non-stop. Na hiljade i hiljade granata prema Lokrumu. A ovi s Lokruma, na moje iznenađenje, pičili su na ovu stranu. Znači, to je bilo non-stop. Danima su izmjenjivali vatru i uglavno bi se smijali. Ne gine niko na ovu stranu, ne gine niko na onu stranu. Na svakih deset dana ti kažu: „Poginuo jedan“.

Ovamo su stizale informacije da ginu neki naši vojnici na čudne načine. Jedan je poginuo, pao s traktora dok je krao. Mi se nijesmo bojali, iako su nam svaki dan ispirali mozak da se priprema napad iz Dubrovnika, na komandu stana. Svaki dan: „Večeras napadaju, helikopteri dolaze iz Hrvatske da napadaju“. Ispiraju ti mozak. Ma kakvi, nije toga bilo ništa. Međutim, ti znaš da te neće napadnut Hrvat,

a kako da znaš hoće li te ubiti neko kome si se zamjerio! Oko sebe imaš ljudi koji nijesu normalni, pijani.

U toj šumi, jednom prilikom, kako sam se ja sakrivao od sebe samog i straha, nije ti baš milo, stalno neko nešto puca, bacaju bombe, ubijaju ribe ovi vojnici, a niko ne reaguje, onaj baca dinamit, jedan puca iz mitraljeza, onaj baca bombu, a u komandi stana niko da se pojavi. „Mičite, puštite neka čini vojska što im je volja, jer će vas ubit.“ Uvijek je bila frka oko dva pijana jer su naoružani ljudi.

Dok se sve to dešavalo, non-stop se puca oko glave, zvijuću meci. S vojnog džipa četiri vojnika pucaju na prase, oko njega, da ga prepadnu, a na prase piše Slobo. Prase je izgubilo glavu, ali nije od metaka.

Sjećam se jedne noći, i to je bila priča da se vode žestoke borbe, a oni su cijelu noć pucali jedni na druge. Bokeljska i Nikšićka, čini mi se, brigade. I jedni i drugi su mislili da su Hrvati. Nijedan te noći nije poginuo.

Kad sam svoga kuma pitao: „Što ti je najteže bilo?“, „Najteže mi je bilo kad sam vršio pretres kuće, iza bojlera sam našao dječiju igračku“. To je odgovor i kako je meni bilo. Malo dijete doma, a mali je bio i Zvezdan koji je imao četiri godine.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

I odlučim ja da pobjegnem odatle, smučilo mi se više, i pođem pješke, ja mogu da dođem do Kotora da me niko ne vidi. Vojska siluje, čuda čini, pljačka, pali u Konavle. Tačno mi naviru ove scene. U Konavle stoji trideset vojnika i svak nosi nekakve kese u rukama i ja prolazim: „Što radite to?“ Kaže: „Tu jedna radodajka“. „Kako radodajka, a tu joj svekar i svekrva? I vas toliko idete kod nje?“ „Svak nared, stani u red!“ „Đe da stanem u red, čovječel!?“, njih trideset čekaju red, kao kod nas u red... „A kako reaguju taj svekar i svekrva?“ „Oni uzimaju kese.“ I ja sam ti pošao, ča...

Interesantno je to da su najgluplje stavljali na te topove. Oni su, ako jedan običan vojnik napuni taj top za jedan minut jednu granatu, recimo, ovi su mrtvi pijani radili tri granate. To je bila, to su mašine bile, trpaj, trpaj, trpaj... Tu je bilo kladenje između sebe. „Ajde ko će pogoditi onaj gliser!“ Čak sam čuo: „Vidi eno ga na prozor!“, da su se kladili da će pogoditi čovjeka. Topom. Ko će pogoditi, i ovaj ga iz prve pogodi: bup, kroz prozor – nije pogodio ni desno ni lijevo, no pravo će ga je nanišanio kroz onaj prozor, će ga je raskomadao. Biće od njega ništa nije ostalo.

Nakon dvadeset jednog dana, oni mene pošalju kući. Oni nama kažu, pustićemo mi vas, da se okupate, dan-dva i da se vratite ovamo. I ja ti pođem kod jednoga našeg dobrog doktora u Risan, koga su svi izuzetno poštovali i cijenili. Pođem u Risan i ovaj mi stavi da sam slomio vrat, a zapravo sam već imao slomljen vrat. I on mi samo stavi onu plastiku i da potvrdu da nijesam više za vojnu službu.

Rade Kosović, Nikšić

Beznađe jedno, totalno.
Ne mogu da shvatim...

Ja sam 1938. godište. Stave me partizani 1942, ja klinac, pa me uče da pjevam: „Oj devojko, pista pista, ja sam mladi komunista, ako krenu da me biju, ja ću bježat u Rusiju“. To su me učili, da bi mjesec dana poslije tih pjesama došli i zapalili mi kuću. Ili recimo, sjećam se toga, isto su došli i uče me da viknem: „Smrt fašizmu, sloboda narodu“, ja mali, klinac, beba maltene, a ja viknem: „Smrt narodu“. U stvari se tako i desilo, „smrt narodu“. I ovo danas je „smrt narodu“ i sve ovo je bilo, ovaj đavo koji se desio, bratoubilački rat.

Ja mislim da je to posljedica onoga rata iz 1941. To je samo nastavak, ono šta je ostalo, šta je tinjalo u ovom jugoslovenskom narodu, Srbi, Hrvati i Muslimani. To je ostatak od ranije. To bratstvo i jedinstvo, od kojeg je Tito pokušao da napravi nešto veliko, prividno je i uspjevalo. Ali vidjeli smo 1991. godine u stvari da nije – bila je to laž. Ja sam se lažno predstavljao da sam za bratstvo i jedinstvo – grlili smo se, ljubili smo se, uzimali između sebe... Bojali smo se svi Tita, bojali smo se komunizma. Bio je to režim, zaista, bez obzira što smo bili siromašni, mi smo bili zemlja siromašna, imali smo izvjesnu slobodu, ali meni se čini da je to zaostatak iz starog vremena, starijeg vremena.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Kad je krenuo rat, bio sam ljekar, direktor Doma zdravlja u Nikšiću, radio kao psihijatar. Dosta mojih mladih kolega odustalo je, dezertiralo, nijesu htjeli dobrovoljno da se prihvate, da idu u rat. Onda smo ostali: Raco, ja, Slobo i stariji, otišli tamo, u Mostar. To je bio septembar 1991. Poslije su bile kiše neke. Tamo je bilo, u našoj Nikšićkoj brigadi, 190 jedinaca, koliko se sjećam. Nismo mi otišli, ni ja, ni Slobo, ni Raco, ni Mišo, da pucamo da ubijamo. Ja sam otišao zbog tih ljudi, može da bude ranjen, povrijeđen, da pružim pomoć. Mogu kao psihijatar da razgovaram sa tom vojskom, da im pomognem... Nije trebalo ni da nosim taj pištolj, ni oružje, po međunarodnim zakonima, pod znakom Crvenog krsta. Tada sam se ja osjećao kao ljekar, nijesam nikad ni pomislio na ubistvo, da ubijem nikoga, i da pucam – nijesam nijedan metak ispalio za sve to vrijeme.

Nevjerovatno je to bilo kad posmatraš od početka: kako zdravi momci, mislim, normalno sve to, izgubljeni, jednostavno, isprepadani, šta će... I onda, odjednom, vidiš kako se mijenja čovjek i ljudska psiha u ratu, ta ratna psihoza koja ih je zahvatila... Dobijamo izvještaje iz Dubrovnika, iz Cavtata, iz Popova polja... Ovi ginu, poginulo dosta Nikšićana, poginulo dosta naših... I onda, jednostavno, vidiš kako se čovjek mijenja. Rat ga već mijenja. I odjednom, što sam ja primjetio, odjednom poslije izvjesnog vremena, možda petnaest, dvadeset dana, dosadilo im je čekanje, to da su stacionirani na aerodromu, nema pucnjave, nema ništa, neprijatelja, ali se izvještaji slušaju – poginulo toliko, ovi, oni, ovi su uradili to... Odjednom vidiš, primjetiš da se ljudi odjednom mijenjaju, mišljenje i sve..., i jedva čekaju okršaj! Ja gledam, onaj momak mlad drži automat, svi imaju automate. I odjednom, taj

automat mu je pun i metak mu je u cijevi, on sjedi u kolima, automat mu je spreman, i tačno imaš osjećaj: jedva čeka da počne okršaj, da on počne da puca, što on to drži?! Hoće li poginuti, ne razmišlja, uopšte nijesu razmišljali...

Ja dobro poznajem svoj narod, i znam dosta mimo ove države, slušao sam, gledao sam, čitao sam. To da Crnogorci vole vlast, pa to vrapci znaju već odavno, ali nijesam vidio ni u Evropi, ni niđe, ni čitao, ni vidio, ni sreo, da ljudi više poštuju vlast nego što Crnogorci poštuju, i treće, najvažnije, da se više boje od vlasti. Mi smo junačine, ali se vlasti bojimo. Citiraću Marka Miljanova: „Junaštvo je sačuvati sebe od drugoga, a čojstvo drugoga od sebe“. Vjekovima je bilo broj jedan junaštvo, da budeš junak, ko je najviše glava posjekao. Ja mislim da se tu nešto desilo, da je to prošlo, ušlo u našu genetiku – ako nijesi junak, ako nijesi posjekao, ubio, ti si niko i ništa, mogao si da budeš ne znam ko. Njegošu su mnogi zamjerali da je loš vođa jer nije bio junak, nije posjekao nijednu glavu. Možeš zamisliti, kako da bude on vođa Crnogoraca, a nije nijednu glavu posjekao?!

Ja... meni se desilo da mi je nastradao sestrić negdje u oktobru mjesecu. Naša se vojska povukla pod naredbom kad se vidjelo vjerovatno..., ne znam šta je bilo ...

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Znate koliko je bilo tu priča, priča kako su razmjenjivali municiju naši vojnici, srpski, ne pričam samo o Nikšićanima, nego uopšte u Hercegovini. Prodavali municiju Hrvatima i Muslimanima, prodavali je i sa tom istom municijom ti su Hrvati i Muslimani sjutradan pucali na nas. I to se tačno znalo koliko je cijena metka.

Srpska artiljerija bila tamo postavljena prije nego što smo mi došli. Tu je bio glavni komandant Torbica, u Nevesinju, nije sišao nikad dolje. I odjednom se oni povuku, povuče sve srpske jedinice. Ostane samo nikšićka jedinica u Mostaru. I sad treba iću u Dubrovnik, pa treba ići u Split, pa treba ići ovamo, a već je prepucavanje preko Neretve, s one strane.

Dešava se ujutro. Spavamo mi pod šatorima, odjednom dolazi vojnik i kaže: „Hitno doktora, hitno doktora, desilo se ubistvo tamo“. Ja skočim onako, obučeni smo spavali, na nosilima onim, to su nam bili kreveti. Ja skočim i ... „Šta je bilo“, pitam vojnika. Kaže: „Jedan se ubio“. Ja dođem tamo u taj logor đe su bili oficiri, i neka grupica tamo stoji, dolazim ja, zora, jutro već, sedam sati. Vidim čovjek leži ispred šatora. Dvojica tamo, čini mi se, isto su valjda bili oficiri, nešto su neku konzervu jeli. Ja dođem, vidim čovjek mrtav, konstantujem smrt. Aktivni major iz Skoplja. Bio u Skoplju u školi, pa je iz Skoplja došlo njih nekoliko oficira. Znam ga, dolazio je kod nas. Vidjelo se da je stvarno ovako fin čovjek, smiren. Ne znaju, kažu, ovi ljudi koji su sa njim bili, ništa, odjednom je uzeo pištolj, ubio se. Ne znam zašto se ubio, nijesam pričao sa njim...

Onda sam shvatio što sam ja došao u Mostar, i ja i svi ostali ... Jer rat je, napao je neko državu. Koju državu? Tvoju državu nije niko napao?! Crnu Goru niko nije napao. I kad smo mi, pa i mi sad, ljekari i novinari, i ljudi obrazovaniji, kad smo vidjeli o čemu se radi... Niko nas nije napao. Ja sam došao u tuđu državu, u drugu državu, tamo da se borim, ne znam ni ja zbog čega. Ali prošlo mjesec dana, a onda je vojska bila na ivici jednog... Odjednom shvatiš jedno beznađe – što sam ja došao tu?

Ja sam se poslije, pravo da vam kažem, osjećao loše, baš sam se osjećao loše – ne znam zašto sam došao, odjednom sam shvatio – ne znam što sam došao. Ne samo što sam ja, što je on, što su svi ostali, što smo mi na tuđoj teritoriji, a dezertiraju Mostarci, Srbi. Ja koliko sam shvatio kad sam došao, da nije trebalo da dolazim.

Tako da, mnogi su shvatili poslije, bar koliko ja znam, mnogi su vojnici shvatili – taj nikšićki, bataljon, divizija, korpus – shvatili su da možda nije trebalo da dođu tu. Zašto? Da ginu bez potrebe.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

I danas isto mislim, da uopšte nije trebalo da idem tamo. Uopšte nije trebalo da idem tamo. Da je neko ušao, prešao granicu moje države, ili Nikšića ovdje, a da ja ne odem da branim to, opet sebi ne bih nikad oprostio kad ne bih otišao. Ako je meni rekao da ima porodicu tamo, imam i ja porodicu, hiljade ljudi ima porodicu. Taj svaki vojnik je mogao da pogine tamo, naš vojnik. Onda ga zaludu vraćeš u Nikšić, ako je on poginuo.

I što je najgora stvar, što taj građanski rat nema pobjednika – svi smo poraženi. Građanski rat, tu pobjednika nema, svi su gubitnici. Bar ja tako mislim. Pa to je ono, Hrvati su dobili državu. Dobila je i Republika Srpska neku državu, dobili su i muslimani državu, i sve to. Što se toga tiče, tako je. A pitanje je šta su dobili? Kažem vam, nema pobjednika. U građanskom, bratoubilačkom ratu, nema pobjednika.

Budo Minić

Ja sam daleko od klasičnog vjernika, jer sam formiran u onom „narodnom režimu“, kako kažu ove današnje „demokrate“ za SFRJ. Već sam se jednom ispovjedio za jednu od svojih najvećih životnih grešaka, što sam se, a namjerno koristim ovaj termin, „odjavio“ na ratište kao dobrovoljac. Ispovjedio sam se onda kada sam se, nakon dana na Dubrovačkom ratištu, prvi put spustio, jednog novogodišnjeg dana, iz Trebinja u Dubrovnik i otišao u Muzej sobu branilaca Dubrovnika da napišem to što sam napisao.

Danas mi je drago da ovdje vidim i gospodina Luka Braila. Prije skoro 20 godina sreo sam ispred *Hotela Crna Gora* urednika *Monitora* Esada Kočana, i zamolio ga da, pošto sam u *Monitoru* iz onog vremena čitao Lukove tekstove, ako može, stupi u vezu sa njim, i da mu kaže da bih rado otišao tamo gdje sam bio okupator, i u te kuće u kojima sam bio. To bi bilo zanimljivo za zdraviji dio društava na prostoru bivše SFRJ, jer sam opoziciono orijentisan i ondašnji sam starješina u MUP-u, gdje sam zaradio penziju sa 40 godina. Moja djeca, od kojih je moja najmlađa kćerkica, brucoškinja, ovdje s nama, nikada ne mogu napraviti grešku koju sam ja napravio, jer im je tata prenio svoje iskustvo. Dakle, otišao sam u Dubrovnik da odam počast svojim ratnim neprijateljima, braniocima Dubrovnika.

Zašto sam se „odjavio“ u taj rat? „Niska dječjih prstiju koju prave ustaše koje su krenule ovamo na nas“ i svakodnevni drugi šokantni medijski napisi, Kolašin opustio zbog visokog odziva na vojni poziv, raspada mi se država pred očima..., a samo ja sjedim sa svojom porodicom, iako

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

sam po zakonu obavezan da život izlažem opasnosti za zaštitu života drugih. Hvata me ludilo, i, tako se „odjavim“ tamo.

A kada sam odlazio na ratište, otišao sam najprije u Hercegovinu, u jedinicu koja je stradala u Čepikućama, tražio sam da idem u tu jedinicu. I u vrijeme te pogibije kao i sve vrijeme mog boravka na ratištu i u Hercegovini i u zaleđu Dubrovnika, naš bataljon nije imao nijednog aktivnog oficira ili podoficira JNA. Sve su to bili rezervisti, odnosno Mojkovačko-kolašinska jedinica.

Najprije sam, kao „patriota koji je dobrovoljno pošao da brani domovinu od unutrašnjeg i spoljnog neprijatelja“, bio zatečen kada sam među dobrovoljcima prepoznao likove sa fotografija koje smo svake godine uoči ljeta razmjenjivali u MUP-u o kriminalcima u vrijeme ljetnje turističke sezone. Bilo mi je nevjerojatno gledati njih i takozvane „kontrolne punktove“, koji je trebalo da budu brana pljački i drugim nepočinstvima, a zapravo su bili bjedniji i od ovovremenih „institucija“ za suzbijanje šverca droge, cigareta...

Sve vrijeme boravka na ratištu i u prvim borbenim linijama nijesam, kao ni ostali pripadnici Treće čete, imao potrebe da ispalim nijedan metak. Alkohol i šenlučenje bili su glavno obilježje „vojske“ u gradu i van njega. Najodgovornija lica bila su sigurno trijezna jedino pred jutarnje buđenje. Kod lijeganja i preko dana teško. Taj ambijent, moguće i stres, bio je „liječen“ alkoholom. Sad se sjetih, da je prema Mokošici ili negdje na tom dijelu, bilo neko skladište vina gdje su odlazili i punili flaše *Koka-kole*. To je bilo u enormnim količinama.

I danas čujem zamjerke vojnim starješinama zbog tolerisanja takvog ponašanja i mobilisanih i dobrovoljaca. Samo ko je bio dio toga haosa može da razumije kakva je životna opasnost prijetila svakom aktivnom oficiru ako bi se usudio da „stane na put“ tim razularenim grupama. Bili su sve samo ne ono što pamtim kao urednu vojsku iz vremena redovnog vojnog roka u JNA.

Najilustrativnije sjećanje je završna operacija „oslobađanja“ teritorije do iznad sela Lisac, na koju nije kročeno od pogibije na Čepikućama. Najprije se, sa polazišta u Slanom, jedan autobus „patriota“ zaputio nazad u Crnu Goru. U pokretu od Slanog prema najvišoj koti iznad sela Lisac, jedan naš avion je mitraljirao kamion u našoj koloni. Vrhunac je bio kada se, po olujnom nevremenu, dokopasmo kote, mokri i na vjetru, a provedosmo najveći dio slijedećeg dana bez vode i hrane. Na kraju saznajemo da smo bez hrane i vode ostali jer su posude ostale na putu, a „dostavljači“ zbrisali u Crnu Goru!

U Kliševu, selu iznad Dubrovnika, bili smo smješteni u prostoriju čiji su zidovi bili krvavi. Mještani su nam kasnije objasnili da je to zbog međusobnog obračuna unutar cetinjske jedinice, gdje je jednog liberala nožem povrijedio drug iz te jedinice.

Najveći problem bio mi je i na hercegovačkom i na dubro-vačkom ratištu da podnesem opštu pljačku, najprimitivniju. Vidio sam mnoštvo poražavajućih stvari, svojstvenih najnižem ljudskom ološu.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Jedan ugledni Kolašinac, sada već pokojni otac osobe iz vrha vlasti, s dubrovačkog ratišta je autom angažovanim za vojne potrebe kod Dubrovnika dopremio je, da li sa Čilipa, neku telefonsku centralu. Auto je parkirano kod SUP-a i mislim da sam čuo da je to namijenjeno za poštu na Mateševu kod Kolašina. Kasnije se u štampi pojavljivala i vijest o dosta tehnike koja je pokupljena sa Čilipa. Znam i jednog ugostitelja kolašinskog, koji je takođe vojnim kamionom dopremio stvari koje su mu poslužile za razvijanje biznisa...

Jedna od stvari koje su mi u zaleđu Dubrovnika teško pale, je kada sam saznao da je za vrijeme mog trodnevnog odsustva s ratišta, jedan Vlahović, isto iz Kolašina, pokušao da izvrši neko nasilje, da li silovanje, nad jednom mlađom djevojkom, na sektoru koji sam ja pokrivao. Kad je čuo da se vraćam, istog dana je pobjegao.

Ono što me ljudski potresalo vezano je za te nesrećne mještane. Prema podacima koji su mi rečeni, na terenu koji smo kao mi kontrolisali, bilo je njih negdje oko hiljadu i par stotina. Nijesam ni čuo, a pogotovo ne zabilježio, nijedan incident s tim mještanima. Gledajući naš sastav, strepio sam od mogućeg maltetiranja tih ljudi od strane pojedinaca iz naših redova. Sjećam se, jednom prilikom sam čuo, u jednoj od kuća, da ukućani slušaju informativni program neke hrvatske stanice. Kako su me vjerovatno vidjeli kroz prozor da prilazim, utišali su to što su slušali. Žena me je gledala ispitivački da li sam čuo i da li će to sad za njih da ima neke reperkusije. Sjećam se da sam uz smijeh rekao: „Recite im neka slobodno odvijaju i neka slušaju. Ako im ko bude pravio problem, neka jave (kazao sam moje ime) ili neka saopšte

(pa sam pokazao kuću u kojoj je bila ona fina porodica) pa će mi oni prenijeti“. Ona je onako zatečena čula to, a izraz lica joj je bio takav da mi ostaje urezan kao jedno mučno sjećanje na ogroman strah ljudi da ne budu izloženi neprijatnostima samo zato što žele da se u ludilu rata informišu iz svog medijskog izvora.

Na ratište je sa mnom otišao i moj ujak, ljekar iz Kolašina, a u okviru naše jedinice bio je i doktor iz KBC-a, Miško Lakićević. Jedna od pozitivnijih stvari kojih se sjećam iz tog vremena je da su oni humano, ljudski i iskreno pomagali u liječenju starijih po tim selima. Sjećam se Gromače, udaljeno seoce prema brdu ka Hercegovini. Imali su mučne zdravstvene situacije, a njih dvojicu su doživjeli kao spasioce, koji su ih redovno pregledali i pomagali lijekovima. Ujak mi je pričao da su ih prvo uzimali s rezervom, jer se radilo o okupatorskim ljekarima. Gledajući kako se ponašaju ovi u uniformama i s naoružanjem, bilo je pametno biti rezervisan i prema ljekarima. Mještani su iz oporavka svojih članova porodica vidjeli da je njihova pomoć bila iskrena. Onda su se otvarali i pričali iskrene ljudske priče i patnje na kojima bi valjalo u svim vremenima razvijati odnose, umjesto negativnosti što izbijaju iz ljudske prirode.

E sad, dolazi nam smjena, Žabljačani, i starješina me moli da ostanem s njima još nekoliko dana, da im pomognem u uspostavljanju dobre komunikacije s domicilnim stanovništvom, što u uslovima ratnog sukoba nije nimalo jednostavno. Ja sam im na to rekao da me porodica čeka, zabrinuta vijestima crnogorskih medija da smo svakodnevno „gađani“, da se „krvavo borimo“ itd, što je sve bilo lažno, ali da zato

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

moram da odem. Ipak, prije odlaska, povedem ih u kuću jednog mladog pomorca, koji se, na sreću ili nesreću, zadesio kod kuće, s porodicom, dvoje maloljetne djece i suprugom, koja je doživjela nervni slom u tim ratnim danima. U toj kući sam ja provodio vrijeme kad god bih se spustio da propratim stanje na terenu, jer su me oni i to njihovo dvoje dječice osvojili. Nijesu imali elementarnih uslova za život, hranu, higijenu..., žena koja je stravstveni pušač pušila je suhu travu, i bili su iznenađeni kada sam uzeo za sebe trebovanje cigareta i donio im, a i djeci sam uvijek davao ono što je vojska dobijala. Da vam ne širim priču, završavam s ovim – kad sam doveo starješine sa Žabljaka, objasnim domaćinu i supruzi da odlazim... (moraću se potruditi da me suze ne osvoje...), a onda muž kaže supruzi: „Donesi mi ono“. Ona, zatečena, staje. A domaćin dodaje: „Donesi, donesi“. I onda ona odnekuda donosi flašu viskija sa pićem na dnu, za dvije čaše, i kaže: „Ovo smo bili ostavili ako se ovo ludilo završi i djeca nam preteknu, da popijemo supruga i ja. Ali, ja ovo hoću s tobom da popijem“. To je bio posljednji dan mog boravka kao komandira jedne manje jedinice na dubrovačkom ratištu.

Da bilo koje od moje petoro djece, zbog mog kritičkog građanskog aktivizma, treba da se sačuva vlasti i medija moje države, bili bi dočekani kao najrođeniji u toj hrvatskoj porodici koju sam vam opoiso, i nekim drugim porodicama, prema kojima sam se grdno ogriješio učestvujući u onome kroz šta su prošli devedestih, jer su mi ti ljudi pokazali da umiju i kod grešnika da cijene ono ljudsko.

Čedo Vračar, Nikšić

„Dobrovoljac na dubrovačkom ratištu, visoki funkcioner Narodne stranke i bivši poslanik u Skupštini RCG, svjedoči: Poslije pogibije nekoliko Nikšićana ja sam osjetio potrebu da se javim na poziv vojnih vlasti. U stvari, zbog Slobodana Miloševića. Znači, nijesam otišao na ratište po pozivu nego kao dobrovoljac.

Kampanja koja je vođena preko sredstava javnog informisanja uticala je na sve patriotske opredeljene ljude, pa i na mene. I ja sam otišao u garnizon JNA u Nikšiću i prijavio se. Mislio sam, zaista, da idem da branim Jugoslaviju, da branim srpstvo, kako nam je to preko sredstava informisanja intonirano. Međutim, bio sam desetak dana u kasarni u Nikšiću, to su bile neke pripreme, i već tada sam osjetio da nešto nije u redu. Jer, onih koji su dizali borbeni moral u kasarnama i podstrekivali ljude, a to su obično bili istaknuti funkcioneri tada vladajućeg DPS-a, nije bilo u jedinicama kada su one krenule na ratište. I tu sam ja odmah osjetio da nešto nije u redu. Kada sam došao na ratište, tri dana su mi bila dovoljna da vidim da to nije ono zbog čega sam ja otišao u rat. Vidio sam – niti ćemo braniti Jugoslaviju, niti se tu brani srpstvo – to su bile tuđe teritorije van granica Crne Gore, nije bilo vojnika, nije bilo nikakvih ratnika koje sam ja očekivao i zbog čega sam ja i otišao na ratište. Osnovni razlog što se nijesam odmah vratio je pogibija jednog Nikšićanina iz moje jedinice. Nijesam htio da me proglašavaju dezertrom i izdajnikom. Ostao sam do kraja, svih pet mjeseci, trudeći se da, na neki način, ne pravim neko zlo tom malom broju civila koji je tamo ostao. Radio sam neke, ako se to tako može reći, humanitarne stvari.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Vozio sam sanitetski auto – nijesam bio na prvoj borbenoj liniji, mada ja uvijek kažem da te prve borbene linije nije ni bilo. Jer, ne znam s kim smo mogli ratovati – sa nekim nevidljivim borcima ili sa onim babama hercegovačkim i nekim starim ljudima koji su ostali da pokušaju sačuvati kuće i imanja. To je jedna ružna stranica crnogorske istorije, jer Crnogorci nikada nijesu bili osvajači. Mi smo uvijek vodili neke odbrambene ratove.

Doživio sam veliko razočarenje kad su u pitanju ljudi i njihovo ponašanje u ratnim okolnostima. Vjerujte mi, bio sam iznenađen baš od nekih ljudi za koje sam mislio da su razumni ljudi, da su hrabri ljudi. Nijesu se takvi pokazali. Ljudi koje sam u civilu poznao kao hrabre, tamo su se pokazali kao velike kukavice. Kukavice zato što su posegli da se osvete i da ubiju babu ili đeda, ili neku životinju. Dešavalo se da čovjek ubije mačku i kaže – “to je ustaška mačka”.

Sa ponosom ističem, a za to imam i svjedoke, da sam imao i jedan sukob kada je jedan moj kolega iz Nikšića, malo pripit, htio da ubije čovjeka koji mu nije htio dati vina iz podruma. Ja sam tada stao u zaštitu tog čovjeka, zove se Tomislav Dobrosović, i njegove unuke koja je bila tu. Sjetio sam se moje ćerke Jelene, koja je imala deset godina kada sam ja otišao na ratište. Ta curica je takođe imala deset godina. Bila je tu sa svojim đedom, babom i prađedom od devedeset i šest godina. To je čovjek kod koga smo mi spavali, pošto je sanitetsko odeljenje bilo

smješteno u njegovoj kući. I došao sam u situaciju da se potučem sa tim momkom da bih zaštitio nedužnog čovjeka da gane ubije. On je potom, maltene, krenuo da ubije mene. Ja mu kažem – zašto da me ubiješ, evo tu sam, pa da se pobijemo. I odložili smo oružje i pobili smo se. On nije znao da sam ja, ipak, nekakav poznavalac borilačkih vještina, pošto je bio dosta mlađi od mene. I tako, bogami, dobio je dobre batine. Međutim, moj komandant Perović je imao u mene povjerenja, on je znao da sam ja smiren i da umijem pravilno da reagujem i u najtežim situacijama. U vojsci mora biti reda i discipline, međutim, toga nije bilo u dobrovoljačkoj četi. To je bio jedan opšti kaos i užas koga ja, zaista, vjerujte mi, ne volim da se prisjećam. I u ovoj priči ću izbjeći neke stvari, vrlo ružne. Radi se o ubistvima nedužnih civila, jer ne bih volio da sutra budem svjedok na nekom sudu. Kao vozač sanitetskog auta vidio sam i druge stvari koje su na mene ostavile strašan utisak, veliku gorčinu i nezadovoljstvo. Jedva sam čekao dan kad ću se vratiti sa ratišta.

Kasnije su osnovana dva udruženja ratnika. Nikad me niko nije pozvao da budem član nijednog od njih, vjerovatno znajući kakav je bio moj stav o tom ratu – to nije bio rat, to je bila jedna sramota za Crnu Goru i sve Crnogorce koji su učestvovali u njemu. To su bile pljačke, otimačine, zločini koji ne dolikuju tradiciji i istoriji Crne Gore i Crnogoraca. Ja sam imao jedan stepen patriotizma i rodoljublja, i zbog toga sam sejavio kao dobrovoljac, ali sam se vratio razočaran.

Moje ratno iskustvo zaista je i tužno i ružno. Narodna stranka je u tom periodu figurirala kao stranka spremna na okršaje i rat. Vodio sam tada resor odbrane u Narodnoj stranci i mogu javno da kažem

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

da je moja velika zasluga što NS nije postala paravojna jedinica koja bi, možda, poslije rata bila zloupotrebljena za neke prljave stvari. Gospodin Novak Kilibarda, Mitar Čvorović i ja išli smo kod gospodina Vučurovića u Trebinje gde nam je on predložio da se napravi jedna četa od stotinu vojnika. Sjutri dan sam na Glavnom odboru podnio ostavku na to mjesto, zato što nijesam želio da NS pravi bilo kakve paravojne jedinice. To je za mene i tada bilo neprihvatljivo. Jedinom oružanom snagom smatrao sam JNA i zato sam se i javio kao dobrovoljac u njene redove. I ne samo ja, još šest članova GO NS javilo se u dobrovoljce. Dugo sam se pitao da li ima smisla da ja uopšte pričam o tome, da li će mi neko vjerovati... Jer, zaista, pojedinac nije mogao mnogo da učini. A, da sam u tom vremenu pričao slobodno kao što sad pričam, možda bih imao i nekih posljeedica, jer se mnogima to ne bi sviđalo. Kažem – danas je daleko lakše razgovarati i pričati o tim događajima sa ove vremenske distance. A što se tiče optužnice Haškog tribunala, smatram da treba da odgovara svako ko je počinio zločin, bez obzira kojoj vjeri ili naciji pripada. Svaki zločin treba osuditi.“

*Fragmenti intervjuja, Radio Free Montenegro, Podgorica, 2000;
u štampanom obliku objavio "MONITOR", 8. oktobra 2004.*

**PAVO
URBAN,
RATNI
DNEVNIK**

IZBOR

Buići, Makoše, Postranje, 10. 10. 1991.

Prvi put nakon deset dana, ratnih dana, osjećam da mi se vratila sposobnost da napišem riječ.

Ne želja, ona je sve vrijeme postojala i gušila me potiskujući riječ koja mi je zapinjala u grlu. Samo je sposobnost nedostajala, sposobnost misli da prevali teški put od duše preko mozga i ruke do papira. S najtežom političko-ratnom krizom koja je prošla prolazi i moja nesposobnost. Misli i emocije su se usuglasile, ruka proradila – ovo je ratni dnevnik. Izvještava Pavo Urban.

Tri su dana od proglašenja nezavisnosti. Ili – tri dana već (uglavnom) traje primirje. Ili – k vragu taj usrani rat, hoću doma.

Još je najljepše bilo slušati fijukanje navodećih raketa i bacača i njihovo gruhanje po okolnim međama i kućama. Ili po našoj kući i našim međama. Ili pak puškomitraljezi i snajperi – dok traju te onomatopeje, jednostavno se ne sjetiš razmišljati o svemu onome što te u ovom lažnom miru i sigurnosti sada razara gore od svih granata. Nostalgja guard. *Mama, tata, pas i kravata.*

Do prije mjesec dana bio sam tako normalan. Do prije dva mjeseca bio sam skroz normalan. I nešto najnormalnije bilo mi je ležanje s Marom u entrati. Ispod velikog baroknog ogledala.

I kad bi završilo ili počinjalo dežurstvo, u strahu sam prolazio zlokobno mračnim gradom u 2.00, tresući se kao prut svaki put kad bi

zatreptala dioda na javnom telefonu ili vjetar zašušto lišćem meni za leđima. Kako zločest zna biti ovaj grad.

A onda obikneš. I bude ti normalno. I pomisliš kako je divan ovaj grad kad ga ne vidiš. Samo ga slutiš. I s prvim mrakom i gašenjem svjetla na prozorima izlaziš u bezdan, prolaziš kraj rijetkih ljudi – krijesnica i tek po mirisu rogača znaš u kojemu si dijelu Sv. Jakova. I sve ti bude igra, neko čudno nadmetanje s realnošću – pokušavaš rat uvjeriti da on to nije.

Prva uzbuna za opasnost iz zraka. Krasna zabava. Trčanje od skloništa do skloništa i slikavanje. Čuvar u Akvariju ne da mi da snimam flešom, kaže, uznemirit će se ribe. Zar pored ovih pet stotina ljudi unutra!? I zračna uzbuna prođe bez zračnog napada i mi smo opet nasmijani; na jutarnjem suncu sjedimo na vrećama s pijeskom koje čuvaju Orlanda od gelera, naravno, vjerujući u neki nepostojeći imunitet Dubrovnika. A kad su kazetne bombe počele padati po Srđu i raketne topovnjače tući po Pločama iza Grada, nakon što su se već odavno na Debelom brijegu i u Slanome vodile krvave borbe, neki su i dalje sjedili ispred Orlanda, doduše, ovaj put vjerujući u imunitet ne više Dubrovnika, nego Staroga grada i glasno negodujući: „A zašto kafići ne rade?“

Među prvim žrtvama u Gradu je i Milan Milišić. Pjesnik. Dramaturg. Srbin. Milan je poginuo nakon što je srbočetnička soldateska s brodova granatirala užu jezgru Grada. To je najbolji primjer koliko je besmislen ovaj rat. A siguran sam da je Milišić umro u fotelji, prevodeći uz svijeću poeziju na engleski, vjerujući da će se dogoditi samo ono što se dogoditi mora. (...)

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

... ovu su smrt u beogradskim medijima proglasili kao još jedno u nizu ustaško-genocidnih zlostavljanja srpske manjine u Hrvatskoj. Kad već manipuliraju živima, što bar mrtve ne puste na miru.

Fascinira me koliko smo sposobni brzo se miriti s činjenicama. Prvo su bile barikade koje su ubrzo postale svakodnevice, nešto normalno, a zgražavanja su se odnosila na prve ljudske žrtve. Onda su i one postale „normalne“, a strašne su bile samo ako su se brojile u stotinama. Pa je razoreno Kijevo – do tada bezimeno mjesto koje od tada postaje simbol hrvatskog. Onda je razoren Vukovar. Pa je počelo kod nas. Nakon zaduženja zaputio sam se kamionom punim ljudi u Župu. Svaki fijuk bio je let smrti nad našim glavama. Strah. I on nestaje, pretvara se u ludilo. Javlja se glad za krvlju, želja za ubijanjem. Prestaje ti značiti sve ono što ti je do jučer predstavljalo život. Suludo je o životu i razmišljati kad oko tebe (ili na tebe!), padne dnevno pedeset do dvjesto granata. Geleri su praštali po kući, a i granate; jedna je tresnula u samu kuću. Na svu sreću, samo jedna mrtva kokoš. Nju je pojeo, onako sa svim perjem, Džeki, gazdin kućak. Nije još kritično, bit će kritično tek kad mi budemo morali pojesti Džekija. Tako je to kad si na prvoj liniji fronte. Tu sam već deset dana. Bojim se da u budućnosti ne bude da je to bilo tek deset dana.

Ima nas 12, od toga su dvojica nenaoružani, trojica nas je rezervista, a ostalo su seljani. Rat briše sve socijalne granice. Ako jednoga dana nakon ovoga i budem drugačiji, nadam se da neće biti nagore.

I takav ću te voliti.

(Sada sam shvatio da ovo pišem kao pismo Mari, neka tako i ostane.)

Dakle, pišem ti iz mjesta za koje sigurno nikad nisi čula, pismo koje možda nećeš nikad ni dobiti. Dubrovnik je odcijepljen od svijeta, prometno i komunikacijski. Ostale su mi samo vjera i nada. Ovo su momenti kad čovjek ili klone ili se uhvati za neki ideal koji mu je zvijezda vodilja, podstrek, snaga da izdrži.

Za mene si to ti.

I ne mislim više o našoj ljubavi.

Ne mislim o nama.

Mislim o tebi.

Ne mislim o svojoj sreći, sada kada je biti sretan jednako što i biti živ.

Samo mislim o tebi. Samo mislim na tebe.

Znam da si dobro i da si sretna – to je moj život. Nije me više briga ni da li je Bob taj radi kojeg si sretna, ni da li ćeš ikad više sa mnom biti ili htjeti biti sretna, ni da li ćeš se ikad više vratiti ovamo. Sve što imam je tvoja sreća. Bez obzira na njen razlog. Sad kad su mi jedino život i misao ostali kao nešto što ti mogu pokloniti, poklanjam ti ih u cjelosti – zauvijek.

Postranje neće pasti!

Buići, Makoše, Postranje, 10. 10. 1991.

O meni se svi brinu. Svi se trude da mi udovolje. Ono pozitivno u ovom ratu jeste da su ljudi prestali biti otuđeni. Nesreća ih je zbližila. No pitanje je koliko će to trajati. Bojim se da će vrlo brzo – čim se sve malo smiri – progovoriti zlobe i niskosti, licemjerje i pohlepa, i da će se sve početi vrtjeti po starom, možda čak i intenzivnije, jer će se lakše izmišljati „argumenti“. Svaki rat ima one koji gube i one koji dobivaju – kako na fronti tako i u pozadini. Već se pojavljuju samozvani „generali“ i „oslobodioci“, ljudi koji će, ako već nisu, sami sebi dati ovlasti radi kojih ćemo ispaštati možda još i gore nego od srpske ruke. Bit će lova na vještice, bit će inkvizitora i heretika, a najgore će to osjetiti onaj dio naroda kojemu je samo na umu mir i bolje sutra.

None se čudi. Kaže: „Otkada si ti tako veliki ratnik?“ Da, otkada? Otkada je ugroženo moje pravo da šetam psa kad hoću, otkada ne mogu nazvat Maru na telefon, otkada sam morao maknut ogledalo poviše kreveta. Ratnik sam kad ne mogu biti student. I ratovat ću da Bube i Tea ne bi morale tri dana čučat u skrovištu. Ratnik sam jer imam ratničko srce i još puno neispunjenih želja. I strašno puno ljubavi, za sve. Eto, none, zato sam ratnik.

Dubrovnik, 13. 10. 1991.

Vrlo često požalim što sam pošao iz Postranja. Bezbolnije i normalnije se živi gdje se stvarno ratuje negoli ovdje gdje je rat samo blijeda refleksija, šum o nekim strahotama koje se događaju izvan zidina. Taj šum vrlo često prerasta u grmljavinu lažnih informacija, dezinformacija i besmislica kojima se ovi glupi ljudi truju kao da im nije dovoljna stvarnost koja je sama po sebi okrutna. I što je laž veća, morbidnija i nevjerovatnija, to joj oni više vjeruju, a onaj perverzni, sadistički dio njihove ličnosti uživa prenoseći je dalje, hraneći svoje umorne živce bolnim grimasama onih koji vijest tek primaju. Kao narkomani koji osjećaj krivnje smanjuju nudeći narkotike svima oko sebe, tako se i oni rasterećuju od svoga straha i bola šireći ih dalje. Pa onda ta pomama za živežnim namirnicama. Netolerancija i nehumanost. Ne misle na bližnjega svoga. Kako je kratko trajala povezanost i ljubav. Dok nije prošao onaj prvi val straha. S njim je nestalo sve ono što je ljude činilo ljudima. Gužve u redovima za baterije, za salatu ili narančin. Tuče, čarke, svađe. Ljudi obolijevaju na srce, na živce. Umiru od toga. Doslovno umiru. Najtragičnije bilance smrtnosti su kod srčanih i živčanih bolesnika, potom tragične nesreće pa tek onda direktne ratne žrtve. Tako besmislenom mi se čini smrt utapanjem kad se gine od bombi. Jučer se mladić od 16 godina utopio na Buži jer se po nevremenu išao kupati.

O kako smo lako počeli baratati tom riječju – SMRT! Kad se smrt uvuče u tvoje redove, postane ti tako normalna. Ne možeš pobjeći od nje, pa je ni ne primjećuješ. Jedva da sam se protresao kad sam čuo da je poginuo brat od Sandre V. Što se to s nama događa?

Dubrovnik, 18. 10. 1991.

Dan oslobođenja Dubrovnika. Cijeli Grad je strepio da se povijest ne ponovi. Granice Dubrovnika su se drastično pomakle – od Plata preko Brgata, Osojnika do Brsečina. Što ne znači da već noćas neće biti u Gradu. Danas je bombardiran Kantafig. Eto, ja tebi samo o ratu. Ma to nam i jest jedina realnost, jedina, jer nemamo nikakvih drugih komunikacija. No ja svoj život vodim ovdje drugačije. Ni s kim ne pričam o ratu ni o politici. Doduše, malo tko je još tu s kim bih i mogao pričati. Trudim se da živim maksimalno normalno. Izvodim Kaosa u šetnju, kupam se (to jest perem se), čitam knjige. Rekao sam sebi: ako treba da poginem za dva dana, makar ću ih proživjeti normalno. Ne opterećujem se budućnošću, a ni sadašnošću. Volio bih da mi netko ponudi dvije godine potpune sreće s tobom i poslije toga smrt, nego prosječan životni vijek do 85. godine. Nikad u životu nećeš znati što sam osjećao za tebe. Kako je čudno kad je smrt blizu. Shvatiš koliko si živio dobro i koliko si bio objestan. Ono što me držalo cijeli dan veselog i sretnog bila je spoznaja da ću ti sutra (tajnim kanalima) moći poslati pismo. Ko u ljubavnim melodramama s Humphreyem Bogartom.

Tako male stvari čine život lijepim. Moj je život imao smisao. Imao sam tebe. Dao Bog da sve ovo završi dobro. Blokirao sam se ponovno, ne mogu napisati više niti jedne smislene riječi. Znaj samo da sam do sada psihički izvanredno, da nisam ni gladan ni žedan, da sam pametan i da ću biti mudar. Trudit ću se da ostanem živ radi tebe i radi sebe. Ja se nadam da će me spasiti naša ljubav. A ti! Moraš što bolje učiti da po svaku cijenu osiguraš tu sebi ostanak do daljnjeg. To učini meni za ljubav. Znam, pismo je dugo i dosadno. Jednom će, nadam se, moja pisma biti puno ljepša.

(...)

Volim te, volim beskrajno i zauvijek. Tvoj Pavo.

Luko Brailo

Kao pripadnik klase '70 plus, kroz ratne dane shvatio sam mnogo stvari koje sam nekad samo čitao i gledao u filmovima – definitivno je činjenica da je rat najgori mogući oblik komunikacije među ljudima. To što su ljudi u stanju jedni drugima uraditi u ratnim uvjetima, to je naprosto nepojmljivo, neshvatljivo. Koliko god mi danas imamo internete i ostala digitalna čudesa, dok ne vidiš neke stvari uživo i dok ne doživiš, ne možeš vjerovati.

Kada je počeo rat, Pavo se jednostavno izdvojio svojim fotografijama. Jedno je vrijeme, sjećam se, imao fiks - ideju, da će snimiti trenutak kad granata pogađa Stradun. Mi, stariji, smo mu govorili da je to teško i da se ondašnjom foto - tehnikom to ne može uraditi, i da je nadasve opasno. Međutim, bio je jednostavno hrabar nevjerovatno. Pokazao je to i 6. prosinca (decembra), na dan kad su "Dubrovčani palili gume", a kad su iz Beograda i Podgorice obavještavali javnost da na Dubrovnik "nije pala ni čestica prašine". I baš tog dana Pavo je zauzeo svoju foto poziciju, na samom ulazu u grad, i u kadru ima Orlandov stup, crkvu svetog Vlaha i Stradun, dakle najprepoznatljivije simbole Dubrovnika. Udar od granate tj. zračni val koji se tom prigodom stvara, ga baca na pod, na kamen, ali Pava, nažalost, u tim trenucima pogađa geler od granate, i to ravno u srce. Ispada mu fotoaparat iz ruke, ali ostaje na mjestu odakle je snimao. Kako je u trenucima granatiranja Straduna postavio fotoaparat na automatsko snimanje, Pavov aparat nastavlja "okidati", tako da je na njegovim posljednjim snimcima zabilježen užas koji se toga dana odvijao u povijesnom središtu grada.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Tko se još sjeća onih glasovitih političarsko - propagandnih floskula i rečenica da je rat započeo zbog Prevlake? Navodno je zbog te Prevlake počeo rat, a priča o tome je iskorištena kao "casus belli" za vođenje "rata za mir" na jugu Hrvatske. Mada se i onda znalo, a danas pogotovo, da je "Operacija Dubrovnik" pokrenuta s ciljem vojnog zauzimanja dubrovačkog kraja i juga Hrvatske i prodora JNA i pridruženih joj jedinica do doline Neretve. Zbog te Prevlake je poveden "rat za mir", u dubrovačkom kraju je poginulo mnoštvo ljudi, uništeno je ogromno područje od Konavala do Slanoga i Stona. U tom suludom pohodu upotrijebljena je gomila vojske i vojne tehnike. Sjećamo se, govorilo se kako se "bez Prevlake nije moglo živjeti '91". A danas niko živ pod milim bogom ne spominje tu nesretnu Prevlaku radi koje se, tobože, nije moglo živjeti. I to pokazuje koliki je bio besmisao "Operacije Dubrovnik", na kolikim lažima i bjesomučnoj propagandi je sve to skupa bilo izorganizirano i sprovedeno.

Ja sam, kad je počeo rat, imao 41 godinu. Ko bi mene sa 41 godinom i 15 godina novinarskog iskustva mogao natjerati da obučem uniformu i da idem, recimo, pucati po Herceg Novom, Pljevljima, Kolašinu, Podgorici?!

Moraš i neku knjigu u životu pročitati, znati šta se zbiva u danima krvavog raspada ex SFRJ. Moraš kao čovjek shvatiti što se zbiva u tim trenucima. Ko je taj koji ti izdaje narađenja, gdje i kako, i kad, i zašto ideš u nekakav rat, protiv koga ...?! To su pitanja na koja svako sam sa sobom mora raščistiti. Svaki pojedinac na to mora odgovoriti i onoga trenutka kad si iskren prema samome sebi, ti ćeš reći: „Ja neću ići u rat“.

To je upravo nevjerojatno, protiv toga se treba boriti i sve vrijeme dokazivati, da kad je negdje konflikt, da nisu svi isti. Da nisu isti oni koji jurišaju, koji slušaju i oni koji pokušavaju reći: „Ljudi, stanite, idemo razgovarati, ne možemo ovo činiti!“

Naučiš kako od litre vode možeš oprati i lice i zube i tijelo i još ti ostane da se napiješ. Naučiš koliko možeš biti sretan kad odnekud dobiješ fetu kruha i paštetu, kako je to lijepo kad je podijeliš sa nekim. A onda dođe Goran, donese dvije kutije cigareta, pa ih dā tebi, a ti ih dijeliš s ekipom...

Pogledajmo šta se događa, gotovo svaki dan smo zatrpani televizijskim i ostalim prilozima iz agresivnog ruskog rata u Ukrajini i diljem svijeta. Hoće li se povijest opet ponavljati, hoćemo li opet u zbjegove? To su užasne stvari. Mi, koji smo prošli na ovaj ili na onaj način sve ovo, moramo govoriti o tome. Nikad se ne smijemo umoriti govoriti NE ratu, NE ratnim užasima, STOP ratu i svemu onom što rat kao “poguba ljudske naravi” sobom nosi. Kad krene, onda je više gotovo, opet će mnoštvo dobrih ljudi stradati.

Goran Žuvela

Ja sam Goran Žuvela, rođen sam 11. 11. 1971. godine. Napunio sam 20 godina u tijeku domovinskog rata, u odbrani grada Dubrovnika. Mislim..., nikad se ne ponovilo. Sa Pavom Urbanom sam ja u *Talira* pio kave. Ta granata što ga je ubila, ta je granata ruvinala i mene. Ja znam točno i ko ga je vodio u bolnicu. Vodio ga je pokojni Zlatko Čeljan sa bijelim stojadinom. Znam sve napamet, bio sam tu. Samo na današnji dan, 6. 12. 684 direktna pogotka bila su na Stari grad, u zidine. U zidine i unutra.

Rat, šta je odnio, odnio je. Nažalost, to se više ne može ispraviti. Sve kuće su se obnovile. Međutim, onaj koji je izgubio dijete, majku, oca, e to se ne može vratiti'. Mislim da treba raditi s mladim ljudima i pričati im o ratu, jer rata više ne bi smjelo biti. Grozna vremena su za nama i mislim da se više nikada ne bi smjela ponoviti.

Ja bih vam samo htio reći jednu stvar koju ne spominje nitko, ni Crnogorci, ni Hrvati, ni predsjednik Milanović, ni Plenković – niko. U gradu Dubrovniku svi mi pričamo o braniteljima. Za mene, kao muškarca, bilo je normalno da branim svoj dom. Ja, da sam se rodio u Beogradu i da je neko napadao Beograd, ja bih ga branio. Da sam se rodio u Podgorici, ja bih branio Podgoricu, ne interesira me ko ga

napada. Međutim, najveću žrtvu su podnijele i najveći branitelji bile su žene i majke koje su ostale u Dubrovniku. Da tih žena nije bilo, ko bi branio prazan grad? Kad ti znaš da te doma čeka majka ili kćer ili tvoja obitelj... To su žene, majke i kraljice, koje su zanemarene. Niko se nikad nije sjetio tim ženama ne da da plaketu, nego da kaže *hvala vam*. Da nije tih žena bilo u Dubrovniku, Dubrovnik bi pao. To vam ja govorim kao Goran Žuvela, ne sa stajališta dragovoljaca, invalida, veterana. To je moje mišljenje. Možda se moji neki neće s time složiti, ali ja sam cijelu obitelj imao u gradu. Samo da vam kažem, 6. 12. sam držao sestru koja je rođena 1988. godine, imala je tri godine, imala je kosu do ramena, mala je od granatiranja posijedila preko noći. Sada je akademski obrazovana, svira udaraljke u simfonijskom orkestru u Dubrovniku, Karmen se zove. Više nikada nije mogla da pusti kosu jer čim pusti dijete kosu, rastu joj bijeli vrhovi. Ona je imala samo tri godine u toku agresije. Moja je majka volonterski vodila školu u Dubrovniku. Sve skupa, od Konavala do primorja je bilo pedesetoro djece do 4. osnovne. Žene su iznijele taj rad. Njima treba dići spomenik i svaka im čast. Stvarno, divim se tim ženama.

U prvih sedam dana agresije na Dubrovnik bilo je 27 poginulih, a dva ranjena. Āe smo mi onda pružili otpor?! Stojiš s lovačkom puškom – ma nema šanse. Dubrovnik je specifičan grad, biser na svijetu, ne samo u Hrvatskoj. Dubrovnik je jedini grad koji je bio zatvoren sa svih strana, s kopna, s mora, iz zraka. Vukovar je imao „bekstejdž“, mogli su bježati prema Vinkovcima, prema Nuštru. Dubrovnik nije mogao pobjeći nigdje. Dubrovnik nikada prirodno nigdje nije graničio sa Hrvatskom, dok se sada nije napravio Pelješki most. Mi smo zaista specifični. Zato

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

nam se dogodilo to što nam se dogodilo. Ti iz Dubrovnika nisi mogao pobjeći nigdje, mogao si ući u more i plivat'...

Jedna stvar, more nas je spasilo, inače bi došlo do zaraze. Zaista je ta 1991. godina bila jako topla, tako da su se ljudi kupali, prali, poljevali. Došlo bi do katastrofe, do zaraze. More nam je učinilo čudo. Te godine nas je stvarno bog pogledao što se tiče toplote. Tek iza Svetog Nikole prvi dan je bila bura. Sjećam se kao da je juče bilo.

Taj dan, 6. 12. granatiranje je prestalo popodne, međutim cijeli grad je gorio i sad da ne crnimo, ima toliko pozitivnih ljudi. Na primjer, 38 granata je nađeno neeksplozivno u gradu Dubrovniku, na njima nisu aktivirali fosfor. Dubrovnik bi inače izgorio. Neko je imao toliko obraz da je prevario svog zapovjednika, komandanta. One su došle u Dubrovnik i taj fosfor se nije zapalio. Da je još 38 granata u srce grada udarilo i fosfor koji gori, Dubrovnik bi izgorio. Neko je imao toliko obraza, svaka mu čast! Neko je bio mobiliziran od strane Crne Gore, Srbije, ne znam odakle. Neće se to nikad doznati ko je, a trebalo bi čovjeku podignuti spomenik. Grad bi izgorio. Grad se gasio naveče sa pumpama, do zore se gasilo. Iz prve ruke znam jer sam bio tamo, na 38 granata neko nije aktivirao fosfor i svaka mu čast. Dao mu Bog zdravlja i njemu i cijeloj obitelji. Neko taj je bio izuzetno korektan, a sigurno je ugrozio svoj život time što nije poslušao naredbu čime da gađa. Da je njega njegov komandant vidio, imao bi strašan problem, a nas je spasio. Svaka mu čast. To je jedan od detalja, koji ljudi ne pričaju i ne znaju.

Temelj cijele priče su djeca, omladina, naši studenti, ova divna djeca. Ako budemo djecu odgajali pravilno i učili ih istini, miru, nikad više nigdje rata neće biti. Ako danas imamo u Hrvatskoj, pa u Crnoj Gori, da neko krivo odgaja dijete, pa ga huška, uči ga da mrzi, tu mira više nema nikad. Ta djeca onda zadojena krivo, krivo rastu, krivo se ponašaju. Moj sin je iz Dubrovnika i ide redovno u crnogorsko primorje. Zato što nema kompleksa, ja sam ga tako odgojio. On nema tamo neprijatelja, a ja sam mu objasnio kakav je rat bio. On nema nikakvih predrasuda, znači, pričamo o tome. Djeca, naši studenti, vaši, naši, sve su to naša djeca, moraju biti ovako dobri, pametni, kvalitetni i nema problema ni sa kakvim ratom.

Zlatko Blagoje

Ja sam Zlatko Blagoje, zarobljenik logora Morinj. Zarobljen sam 3. 10. 1991, u Konavlima, u selu Mikulići. To je jedno petnaestak kilometara daleko od granice. Zarobljen sam sa još jednom grupom ljudi iz Dubrovnika, i mi smo prva grupa koja je otvorila logor Morinj.

Put od Mikulića do Morinja izgledao je ovako: normalno, prvo su nas pretresli i vezali, tom prilikom smo dobili poneki udarac, psovku i uvredu. Bili smo prestravljeni, i to nam je bilo strašno, ali to nije bilo ništa u odnosu na ono što je kasnije slijedilo. Odvedeni smo pješke u koloni do sela Đurinića. Tamo je bio veliki broj rezervista. Postavili su nas da sjedimo na nekoj međi i tu smo čekali da dođu po nas, iako mi to ništa nismo znali. Rezervisti su se oko nas sve više okupljali, sigurno oko 200 ljudi, psovali su nas, gađali kamenjima i konzervama. Vojnik koji nas je dopratio, ispalio je rafal u zrak da ih umiri, a da to nije napravio, sigurno bi nas žive rastrgali. Tada su nas ponovo vezali, sad još oko vrata, ispod testisa pa onda jednog za drugog po trojicu. Došao je kamion i počeo je utovar. Svi su nas počeli tući i oni koji su došli po nas, ali i oni rezervisti koji su tu bili. Mi, kako smo bili vezani, nismo se mogli popeti u kamion. Najstrašnije je bilo to što su se ljudi davili jer su bili vezani oko vrata, jedni vuku u kamion, a drugi za noge vani. U kamionu su nas nabacali na prednju stranu, a pozadi je bilo nekoliko vojnika koji su nas nasumice udarali puškama po glavi, nogama, kako koga, jer mi smo bili doslovno na gomili. Onda smo morali pjevati: *Sa Lovčena vila kliče – đe si srpski Dubrovniče.*

Došli smo u kasarnu na Prevlaci, tu nas je snimila televizija, prije toga su nam prekinuli vezice oko vrata, ti snimci se i danas mogu vidjeti. Nakon toga odveli su nas do ruba rive i jednostavno gurnuli u

brod. To je bio desantni brod, dosta nizak, tako da smo morali napraviti skok od 2,5 m. Kako smo bili vezani po trojca na razne načine nismo mogli skočiti na noge pa smo se razbijali o to brodsko željezo. Onda su nas postavili na pokretna vrata broda, jako je neugodno sjediti na nakošenoj površini, nismo se smjeli mrdnuti. Brod je isplovio i nastala je neka jeziva tišina. Ispred nas na mostu stajali su vojnici s uperenim oružjem. Bili smo osvijetljeni reflektorom. Ja sam mislio da će nas odvesti negdje na more, pobiti, i samo spustiti vrata. S kim god sam kasnije pričao, svi su rekli da su baš to i oni mislili. Ukrkali su nas u automobile i odveli u logor Morinj, u stvari, mi nismo znali gdje smo, jer je već bila noć. Tu sam proveo 66 dana. Kasnije sam bio odveden u Bileću, i opet sam dolje, u Zeleniku, vraćen prilikom razmjene. Tu su dovedeni logoraši iz Bileće i Morinja i grčkim brodom „Rodós“ otišli smo za Split.

U logoru Morinj je bilo strašno. Neko ga zove logor Morinj, neko sabirni centar. Tu je bilo jedno mučilište ljudi. Tu su dovedeni potpuno nevini ljudi iz Konavala, iz Župe dubrovačke, dubrovačke okolice. Maltretirani, ponižavani, mlaćeni. Da se ne bi krivo shvatilo, ne želim nikoga ni prozivati, ni okrivljivati, nisam zato tu. Ja samo ovdje da se ovakve stvari ne bi nikad više dogodile, da se prenese, pogotovo mladim ljudima, da se ove stvari ne bi više događale. Da li se na to može djelovati? Ne znam. Može se djelovati, ali da li će to imati nekog uspjeha? Ne znam. Ja se nadam da će svakako smanjit' neku mogućnost da bi se to nekad događalo ponovo.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Tamo smo dovedeni, mi, prva grupa, koji smo zarobljeni, kao nekakvi branitelji, kao neki uopće sposobni ljudi, maltretirani, prve dane, to je bilo strašno. Dolazili su neki, mlatili nas, udarali. Kasnije koji su dolazili, to su bili puki starci, civili. Njih nisu tukli, ni mlatili.

Maltretirali su nas, to je bio način ponašanja, dosta ponižavanja. To je neko osmislio. Kad se kaže *otvoraj vrata*, morali smo stati sa glavom okrenutom prema zidu. Najčešće nemaš pojma ni ko te je tukao ni ništa.

Kad smo dovedeni, dovedeni smo u jedan objekat. Onda su nas vodili kao na ispitivanje i u drugi objekat. To je ovako izgledalo: dođe i prozove vas neki policajac i on vas sprovodi. Onda kad krene dolje, ispali kratki rafal u zrak, a onda onaj gore kaže: „Laka mu crna zemlja“. Taj se čovjek više ne vraća k nama, tako da smo mi dobili informaciju da je taj čovjek ubijen. Normalno, teško je čekati svoj red kad će se ići na to ispitivanje. Dobro, kasnije kad ideš na ispitivanje, vrate te u neki drug objekat.

Osuđen je taj najniži rang koji je kriv za samo izvršavanje batinanja, drugo ništa nije procesuirano.

Na Zvekovicu smo došli 6. 12. Tu se vidi grad. To je jedno mjesto odakle se vidi stari grad sa magistrale. Vodili su me dva oficira u nekome našem ukradenome golfu kome su bila razvaljena vrata. Znam ja i čiji je, poslije sam saznao. Oni su se zaustavili na Zvekovici, i njih je to iznenadilo, tu dvojicu koji su me vodili. I pitali su tamo na Zvekovici jednoga rezervistu, koji se tu našao: „Šta je ovo?“ Kaže: „Bomardujemo“. Ja sam tada bio u velikom šoku, nisam znao ni đe me vode, ni što se događa. Stvarno mi je bio to psihički možda najteži dan jer je nešto nad mojom glavom visilo. Nisam imao pojma šta će se sa mnom dogoditi, ni gdje ću biti. Tada kad sam vidio da gori grad, cijeli grad u dimu, ja sam mislio da više ništa neće tamo biti. Kad sam došao u Bileću, kad sam se sastavio sa ovim drugim ljudima u logoru i kad su me pitali znam li išta u Dubrovniku, ja sam rekao da ne znam ništa. Nisam htio reći tim ljudima gore, tim mojim zarobljenicima... Što ću im reći – da je gorio grad – pa nisam to mogao.

Stanje u logoru se dosta popravilo dolaskom Međunarodnog Crvenog križa. Mi smo tada registrirani kao ratni zarobljenici i ulila nam se velika nada u razmjenu koju su obećali. Prestalo se sa premlaćivanjima i teškim zlostavljanjem, stega stražara je popustila, pa se nekoliko puta i zapjevalo. U objektu dva, u kojem sam smješten, slučajno se našlo 7-8 dobrih pjevača, neki su stražari voljeli čuti njihovo pjevanje. To su bile lijepe, ljubavne pjesme, a ne one uvredljive četničke, koje smo morali nasilno pjevati prije toga.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Tu su bili Konavljani sa brda gore koji su odvedeni u Bileću. Oni su, za njihovih 7-8 ljudi, koji su bili zarobljeni i dovedeni u Morinj, mislili da su mrtvi. To je bila njihova mladost iz sela. Tu su većinom i rodbinski povezani. Onda je to bilo, kad sam ja došao: „Znaš li što za ovoga?“ Govorim ja: „Znam, živ je u Morinju!“ „Znaš li za ovoga?“ „Živ, u Morinju!“ To je bilo, ljudi moji, jedno oduševljenje. Svi su bili ushićeni. Ti su ljudi bili sretni, to je bila njihova rodbina. To je bila baš nekakva stvar koja mi se gore dogodila između toga svega jada.

Moram reći, u tomu Morinju bilo je i dobrih stvari, dobrih ljudi, dobrih pojava. U velikoj tami i najmanje svjetlo sija daleko, kao neka zvijezda. Reći ću vam jednu priču kako sam jedno veče došao u neku kriznu situaciju, nisam znao što mi je sa obitelji. Bio je jedan čovjek, stražar, koji je bio dobar čovjek i s kojim su ljudi stupali u kontakt da im pozove rodbinu. Nije on mogao zvati u Hrvatsku, ali je mogao zvati u Bosnu, pa bi rekao da je živ čovjek. Dobivali bi tako neke informacije preko stražara, informacije da su vaši živi ili da ste vi živi. To je nemjerljivo – to se ne može ni sa čim izmjeriti. Tako sam ja jedno veče, kad sam došao u kriznu situaciju, nakon razgovora s nekim mojim kolegom (a samo smo mogli razgovarati kad su ti ljudi bili, ti takvi bolji stražari, mi nismo smjeli inače razgovarati između sebe), i nisam znao šta mi je s obitelji, pa sam onda zazvao jednog stražara vanka da mi pomogne. On mi je pomogao, saznao će mi je obitelj preko nekih ljudi iz Boke. To je gospar Mladen Proročić.

Da, čak je bilo i pjevanja, Šikić je pjevao jedanput. Ne mogu reći da nije bilo moguće kod svih stražara. Neki su dozvoljavali razgovor, neki su dozvoljavali šetnju okolo, neki nisu ništa od toga. Kad je bio Mladen na straži i bio je s njim još jedan gospar Rajko, kad su oni dvojica na smjeni bili, mi smo bili relativno slobodni ljudi. Mi smo imali sreću što je on. Samo smo čekali da trebamo obaviti nuždu, čekamo kad će on biti, da bismo lakše prošli. Donosio nam je cigare, što je puno važnije u takvim situacijama nego da vam neko dā ljekove. On je donosio cigare kad je bio na smjeni. Svaki dan ih je podijelio, nas je bilo 80 unutra. Ja ću sad njemu reći – *hvala*.

Ja ne smatram da je to bila neka okupacija, neka okupacija klasična. To je bio pravi zatvor, zatvor tih ljudi. Ti se ljudi nisu mogli, iako su oni svi bili civili, većinom starci po Konavlima, ja sam po Konavlima pa znam, oni se nisu mogli kretati. On je živio u sebe doma, ako mu nije izgorila kuća, onda se vratio, recimo, iz Kroacije i živio doma. On je samo u toj kući mogao, nije imao vanka susjeda da izađe, niti je smio poći obrađivati u polje nešto. Samo je mogao nešto oko doma raditi. Morao se svaki dan prijavljivati u komandna mjesta. Jednostavno, nisu ništa smjeli, oni su bili potpuno zarobljeni. Bili su odvezani, ali su bili potpuno zatočeni, na neki način. Nije to bila neka okupacija da je došla neka vojska, pa da je pustila tamo narod da radi svoj posao i da živi, da privređiva koliko može.

ŠTO SAM JA DOŠAO TU?!

SJEĆANJA NA NAPAD NA DUBROVNIK 1991-1992.

Mislim da ovaj cili rat na dubrovačkom području se ne može nazvati ratom nego terorističkim činom. Za rat bi trebalo da postoje dvije vojske. Naša hrvatska strana, evo ja znam u Konavlima, kako smo mi bili naoružani, organizirani... Baš ništa ne može da se radi od iskopanih puški iz pećina iz Drugoga svjetskoga rata, da se time pruži otpor tenkovima, to je baš nemoguća misija. Tako da jednostavno s ove ovamo strane nije postojala nikakva vojska. Policija je, točno, policija je bila organizirana. Znamo šta je policija, policija je s laganim naoružanjem, radi policijske poslove, nije policija stvorena da ratuje s vojskom. Tako da sami taj rat u Dubrovniku, ili tamo u području, ne smatram nekim klasičnim ratom.

Ja bih se obratio mladim ljudima. Ovi naši narodi su ovdje živjeli vjekovima, jedni uz druge, i živjeće sigurno, ali pitanje je kako. Sad vi, mladi ljudi, iz ovoga iskustva što mi pričamo, stvarate sebi bolju budućnost. Da se ne ratuje, da ne doživljavate ono što smo mi doživljavali i što su vaši doživljavali. Evo ovdje ste čuli priči i s jedne i s druge strane i svakome je krivo zbog toga što se događalo. Onima koji su stradali i onima koji su... Svakako, svako je stradao.